د. عەلی وەردی

بەم شێوە "قورەتلعەین"یان کوشت

چاپی یەکەم
2011

وەرگێرانی: ئەرسەلان ئەردەلانی

بەم شێوە

"قورەتلعەین" یان گوشت

د. عەلی وەردی

بەم شێوە

"قورەتلعەین" یان گوشت

نوسینی: د. عەلی وەردی

وەرگێڕانی: ئەرسەلان ئەردەلانی

چاپی یەکەم

2011

لەبڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما

زنجیرە 332

ناسنامەی کتێب

harem yasin

بەم شێوە "قورەتلعەین" یان گوشت

- **نوسینی:** د. عەلی وەردی
- **وەرگێڕانی:** ئەرسەلان ئەردەلانی
- **بابەت:** مێژوویی
- **نەخشەسازی و بەرگ:** فواد کەولۆسی
- **تیراژ:** 1000
- **نۆبەت و ساڵی چاپ:** یەکەم ، 2011
- **شوێنی چاپ:** چاپخانەی کەنج

ناونیشان سلێمانی ـــ بازاڕی سلێمانی ـــ بەرامبەر بازاڕی خەفاف.

ژمارەی مۆبایل: (07701574293) (07501191847)

د. عەلی وەردی (1913 – 1996). لە زانکۆی ئەمریکی لە بەیروت خوێندویەتی‌و ماستەرو دکتۆرای لە کۆمەڵناسیدا لە زانکۆی تکساس بەدەستهێناوە. لە سالی 1950 لە زانکۆی بەغدا وانەی کۆمەڵناسی وتەوە هەتاکو لە سالی 1970 خانەنشینکرا. لە گرنگترین کتێبەکانی: **هێزە کاراکانی ئەست، واعیزەکانی سوڵتان، گاڵتەجاڕیەتی ئەقڵی مرۆیی، ئەفسانەی ئەدەبی باڵا، ئیبن خەلدون لەژێر تیشکی شارستانیەت‌و کەسایەتیدا، چەند تێڕوانینێکی کۆمەڵایەتی دەربارەی مێژووی نوێی عێراق (هەشت بەرگ)**. سانسۆری حکومەت نەیهێشت بەرگەکانی تری چاپ بکات. هەندێ لە بەرهەمەکانی وەرگێڕدرایە سەر چەندین زمانی جیهانی وەك ئەڵمانی‌و ئیسپانی‌و ئینگلیزی.

قورەتلعەین

کۆمەڵگای عێراقی لە دوایین ساڵانی ویلایەتەکەی نەجیب پاشادا سەرقاڵی قسەوباسی ئافرەتێکی سەیربوون کە پێی دەوترا "قرةالعین"، چونکە ئەم ئافرەتە روخساری خۆی خستەڕو، چووە سەر دوانگەو، گوتاری داو مشتومڕی نایەوە، ئەمەش یەکەمین ڕوداوە لەو جۆرە کە لە مێژوی عێرقدا ڕوبدات، ڕەنگە نەك تەنها مێژوی عێراق، بەڵکو لە مێژوی تەواوی رۆژهەڵاتدا یەکەمین ڕوداوی لەو جۆرە بوبێت. ئێمەش کە ئێستا دەمانەوێت خوێندنەوە بۆ مێژوی کۆمەڵگای عێراقی ئەو سەردەمە بکەین پێویستە کەسایەتی ئەو ئافرەتە بناسینو بزانین تاچەند کاریگەری هەبوە بۆ سەر عێراقو پاشان ئێران.

ئەم ئافرەتە لە ساڵی 1814ز لە قەزوین لەدایکبوە، ناونرا "زەرین تاج" کە ئەمەش ناوێکی فارسییەو بە مانای "گوڵینەی ئاڵتونی" دێت چونکە ڕەنگی قژی خەنەیی بوە، خانەوادەکەی یەکێك بوە لە خانەوادە ئاینیە ناودارەکانی قەزوین کە خاوەن ڕێو شوێنی تایبەت بون لە نێو

خەڵکیدا، بەم خانەوادەیە دەوترا "خێڵی بورغانی"، لە نێو ئەم خێڵەدا چەندان زانای ئاینی بەتوانای تیاهەڵکەوت. یەکێ لەوانە "مەلا محەمەد صالح" بو کە باوکی قورەتلعەین بو، هەروەها "مەلا محەمەد تەقی"ش کە یەکێ بو لە مامەکانی. ئەم مەلا محەمەد تەقییە لەو سەردەمەدا گەورە زانای ئاینی قەزوین بو.

قورەتلعەین بە جوانییەکی بێ وێنەو زیرەکییەکی لەڕادە بەدەر ناسرابو، هەر لە منداڵییەوە هەڵکەوتوبو. دەوترێ لەو وانەبێژیانەی باوکیو مامەیدا بەشداریکردوە کە ئەوان بە فێرخوازانیان دەوتەوە، پەردەیان بۆ دادەناو لە پشتی پەردەوە گوێی دەگرت، پەیتا پەیتا وەهای پێنهات بەشداری لە مشتومڕە ئاخاوتنیو فقهییەکانی نێو خێزانەکەی دەکرد، زۆرجار باوکی داخی خۆیی دەردەبڕیو دەیوت: "ئەگەر کوڕ بوایە ئەوا ماڵو وەچاخی رۆشن دەکردەوەو جێی منی دەگرتەوە". "عبدالوهاب"ی برای پیاهەڵدانی بۆ زیرەکیە لەڕادە بەدەرەکەی کردوەو وتویەتی: "ئێمە بە تەواوی براو ئامۆزاکانمانەوە نەماندەتوانی لە ئامادەبونی ئەودا قسەبکەین چونکە زانستەکەی تۆقاندبوینی، ئەگەر بەرێکەوت باسی پرسێکمان بکردبایە ئیدی ئەو بە ڕونیو زۆر بە لێهاتوی قسەی لەسەر دەکرد تارادەیەك کە بۆمان دەردەکەوت ئێمە هەڵەینو بە تیامانەوە بەجێمان دەهێشت"[1].

---

[1] محەمەد زرنادی: "دەستپێکی روناکیەکان"، وەرگێرانی عبدالجلیل سعد – قاهیرە 1940، لاپەرەی 63 – 66.

خەلکی قەزوین لەو سەردەمەدا وەك خەلکی کەربەلا بوبون بە دوو بەشی ناکۆکەوە: "پشت سەری"و "بالاسەری" واتە شێخەکانو دژە شێخەکان. ئەم دوکەرتبونە ڕۆچوبوە نێو مالی قورەتلعەینەوە، ئەوەبو مامە گەورەی مەلا محەمەدی تەقی لە دژە شێخەکان بو، لە کاتێکدا مامەکەی تری کە ناوی مەلا عەلی بو لە شێخەکان بو. قورەتلعەین لەم کەشە حزبییە بۆلەبۆلئامێزەدا پەروەردەبو، گومان لەوەدا نییە کە ئەو بە زیرەکی خۆی توانیویەتی هۆش بە زۆر شت بێنێتو لە نێو ئەو ململانێیەدا سودی لێوەربگرێت.

کاتێك قورەتلعەین گەیشتە تەمەنی چواردە سالی بەشو درایە کوڕی مامی واتە مەلا مەحەمەدی کوڕی مەلا مەحەمەد تەقی، زۆر بەسەر هاوسەرگیریاندا تێنەپەڕیبو کاتێك مێردەکەی بڕیاریدا کۆچ بکات بۆ عێراق بە مەبەستی فێرخوازی، بۆیە پێکەوە سەفەریانکرد بۆ کەربەلاو لە خانویەکدا نیشتەجێبون کە دەگەڕێتەوە بۆ خانەوادەکەیانو دەکەوێتە گەڕەکی "خیمگاە" کە تائێستاش ماوەو هەندێ کەس لە خانەوادەی بورغانی تێدا نیشتەجێیە، نوسەری ئەم ڕستانە لە ماوەی پێشودا سەردانی کردوە.

ئەم ژنو مێردە بۆ ماوەی سیانزە سال لە کەربەلا مانەوەو لەوێ بونە خاوەنی دوو کوڕ کە ناویان ئیبراهیمو ئیسماعیل بو، وادیارە کە ژیانیان لە کەربەلا بێبەش نەبو لە ناکۆکیو ململانێ، چونکە قورەتلعەین مەیلی بەلای سەید کازم ڕوشتیدا دەچو کە لەو سەردەمەدا سەرخێلی

شێخەکان بو، لە کاتێکدا مێردەکەی مەیلی بەلای "بالاسەری"ـدا دەچو. ڕەنگە لە سەرەتادا ناکۆکیو دژیاری نێوان ئەم دوو هاوسەرە ئاسان بوبێت پاشان لە گەڵ تێپەڕبونی ڕۆژگاردا توندبوبێت.

لە ساڵی 1841ز ئەم دوو هاوسەرە گەڕانەوە بۆ قەزوین، لەوێش کوڕێکی تریان بو کە ناویاننا "ئیسحاق"، گەڕانەوەیان بۆ قەزوین سەرەتایەك بو بۆ دوبارە دەستپێکرنەوەی ناکۆکیەکانیان. چونکە باوکی مێردەکەی فەتوایەکی دەرکردو تێیدا شێخەکانی بە کافر لەقەڵەمدا لە کاتێکدا قورەتلعەین زیاتر لە جاران شەیدای بیروباوەڕی شێخەکانو هۆگری سەید کازم ڕوشتی بوبو.

قورەتلعەین بەردەوام نامەی بۆ ڕوشتی دەناردو پرسی پێدەکرد لە بارەی چەند مانایەکی پەنهانی نێو نوسینەکانیەوە، پاشان دواجار بڕیاری دا مێردەکەیو منداڵەکانی بەجێبهێڵێتو کۆچ بکات بەرەوە کەربەلا تاکو لە ڕوشتی یەوە نزیك بێتو بەشداری لە حەوزە زانستیەکەیدا بکات.

لە ساڵی 1843ز قورەتلعەین سەفەری کرد بۆ کەربەلا، ئەوکات لە تەمەنی بیستو نۆ ساڵیدا بو وە لە لوتکەی پێگەیشتنیدابو، کاتێکیش کە گەیشتە کەربەلا سەرسام بو بەوەی ئەو ڕوشتیەی کە ئەو هاتوە بۆ لای بەر لە چەند ڕۆژێك مردوە بۆیە توشی نائومێدی بو وە بەشداری لە پرسەکەیدا کرد[1].

---

[1] ئەو زانیاریانەی کە لەبارەی قورەتلعەینەوەیە لە چەند سەرچاوەیەکی جیاوازەوە وەدەستم کەوتوە، وەلێ بەشێوەیەکی تایبەت سودم لە کتێبێکی دەستنوس وەرگرتوە کە بە پێنوسی عبود صالحی نوسراوە بە ناونیشانی

لەئامێزنانی بانگهێشتی بابی

گۆزی سەرچاوە بابیو بەهائیەکان کۆکن لەسەر ئەوەی کە قورەتلعەین لە یەکەمین ئەو کەسانەیە کە بانگهێشتی بابییان لەئامێزناوەو بودتە یەکێ لە هەژدە "پیتە زیندوەکان"، هەمویان هاوڕان لەسەر ئەوەی کە قورەتلعەین کاتێك چونە سەر ڕێبازی بابی کە هێشتا باب لە شیراز بە نهێنی بانگەشەی بۆ خۆی دەکرد. ئەمەش شتێکە زەحمەتە وێنای بکەین، چونکە قورەتلعەین چۆن توانی بە بانگهێشتەکە بزانێت لە کاتێکدا ئەو لە کەربەلایە وە چۆن توانی پەیوەندی بە بابەوە بکاتو شتێکی لەبارەوە بزانێت.

سەرچاوە بەهائیەکان لەم بارەوە دوو چیرۆکی جیاواز لەیەکتر دەگێڕنەوە، یەکێ لەو سەرچاوانە کە کتێبی "تذکرة الأوفیاء"ـە تێیدا هاتوە دەڵێت: قورەتلعەین لەدوای مردنی سەید کازم ڕوشتی کاتێك گەیشتە کەربەلا لە هەمو شتێك دابڕاو دەستی دایە نوێژکردنو پاڕانەوە لە چاوەڕوانی ئەو کەسە بەڵێندراوەی کە ڕوشتی پێشگۆیی نزیکبونەوەی

"قورەتلعەین لە ڕاستیو واقیعدا". ئەوەی کە لێرەدا پێویستە ئاماژەی پێبدەین ئەوەیە کە نوسەری ئەو کتێبە لە خانەوادەی بورغانییەو خزمی نزیکی قورەتلعەینە.

هاتنی دەکرد، شەوێکیان لە خەویدا گەنجێکی ڕەشپۆشی مێزەر سەوزی بە ئاسمانەوە بینیوە دەستی بۆ پاڕانەوە بەرزکردووەو هەندێ ئایەت دەخوێنێ، پاش ماوەیەک ڕاڤەی سورەتی یوسفی لە بابەوە پێگەشتوە دەبینێت یەکێ لەو ئایەتانەی کە گەنجی نێو خەوەکەی دەیخوێند لە ڕاڤەکەدایە، ئەمەش وەها لێکردووە باوەڕ بە بانگهێشتی باب بهێنێت[1].

بەڵام کتێبی "الكواكب الدرية" چیرۆکەکە بە شێوەیەکی تر دەگێڕێتەوەو دەڵێت: لە کاتێکدا کە فێرخوازەکانی سەید کازم ڕوشتی بە نێو وڵاتدا بڵاوەیانکردبو بەشوێن کەسی چاوەڕوانکراودا دەگەڕان، قورەتلعەین خۆی لە هەمو شتێک دابڕی بو بۆ وەرزش و لێبڕان و دەستی لە خۆراکیش هەڵگرتبو، هەمو کاتێکیشی لە چاوەڕوانی و تێڕامانێدا بەسەر دەبرد. ڕۆژێک نامەیەک بۆ مەلا حسێن بەشرویی دەنوسێت و تێیدا دەڵێت: "ئەگەر کەسی چاوەڕوانکراوتان بینی بێبەشم مەکەن لەو هەواڵە، خۆشگوزەرانیم لێ گل مەدەنەوە، ئەم زەمینەش پشکێکی دەکەوێت لە جامی شکۆمەندی". نامەکە گەیشتە دەستی مەلا حسێن لەکاتێکدا کە لە شیراز بو بۆیە نامەکەی نیشان باب دا، بۆیە باب ناوی قورەتلعەینی خستە نێو ڕیزی "پیتە زیندوەکان"ـەوەو واژۆی لەسەر کرد. کاتێکیش مەلا عەلی بسطامی وەک نوێنەری باب هات بۆ عێراق قورەتلعەین پەیوەندی پێوەکردو ڕۆچوە ناو وردەکاری بانگهێشتەکەوە کە ئەمەش وەهای لێکرد هێندەیتر باوەڕی پێبێنێت[2].

---

[1] محەمەد زرندی، سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 64.

[2] عبدالحسین ئاوارە: "الكواكب الدرية"، وەرگێڕانی ئەحمەد فائز ڕەشید – قاهیرە، 1924، بەشی یەکەم، لاپەڕە 110 – 111.

قۆناغی یەکەم

خواناسەکان وانیشانی ئەدەن کە بانگهێشتی بابی پەیتا پەیتا لە کەربەللا شوێنکەوتەی پەیدا کردوە، هەموشیان لە شێخەکان بون، وەلێ هەمو شتێکیان بەنهێنیو بە بێدەنگ دەکردو لە بەردەم خەلکیدا ڕێبازە نوێکەیان جاڕنەئەدا، تەنانەت لە سەرەتادا بۆیان نەبو ناوی باب بهێنن یاخود کەسایەتیەکەی دەستنیشان بکەن بەلکو بە هێماو ئاماژە لە بارەیەوە ئەدوان، زۆرجار لەکاتی قسەکردندا بە ناوی "الذکر" ناویان دەبرد.

وادیارە کە قورەتلعەین کاتێك چوەتە سەر ڕێبازی بابی بە چەشنی شوێنکەواتنی تری بانگهێشتەکە پابەندبوە بە نهێنی پارێزی بانگهێشتەکەوە، بەلام بە شێوەیەکی چالاك پەیوەندی بە خەلکەوە کردوە تاکو ڕێگاخۆش بکات لەبۆ قبولکردنی ئەو ڕێبازە نوێیە. دەوترێ گوایە ئەو لەو قۆناغەی ژیانیدا لە مالەکەی خۆیدا وانەی ئاینی وتوەتەوەو ژمارەیەکی زۆر فێرخوازو گوێگر لە مالەکەیدا کۆبونەتەوە، لە ژورێکی بچوکداو لە پشتی دەرگایەکەوە کە بە پەردەیەك داپۆشراوە دادەنیشت،

فێرخوازو گوێگرانیش لە ژوورێکی فراواندا و بەرامبەر بە ژوورەکەی ئەو دادەنیشتن، ئەویش لە پشتی پەردەوە قسەی بۆ دەکردن.

قورەتلعەین خاوەنی دەنگێکی زوڵاڵ بو و توانایەکی گەورەی هەبو بۆ قسەکردن و گفتوگۆ، بەمەش لە کۆمەڵگای کەربەلاویدا جوڵەو لەرزەیەکی مەزنی نایەوەو ناوی کەوتە سەر هەمو زبانێك، ژنان و پیاوان کەوتنە شتومڕی ئەو بیرۆکە نوێیانەی کە قورەتلعەین لە وانە ماڵیەکانیدا دەیخستنەڕو.

لە مانگی نابی سالی 1846ز، قورەتلعەین خۆی و شوێنکەوتوانی ڕۆشتن بەرەو کاظمیە، دەوترێ هۆکاری ئەو ڕۆشتنەیان دەگەڕێتەوە بۆ ناکۆکی نێوان قورەتلعەین و میرزا محەمەد حەسەن جەوهەر کە سەرگەورەی شێخەکان بو، بۆیە بڕیاریدا لێی دوربکەوێتەوەو بڕوات بۆ شارێکی تر کە تێیدا بتوانێت تەنیابێت و کەسێکی نارازی لێنەبێت کە سامی لێبکات.

قورەتلعەین لە کاظمیە پێشوازییەکی گەورەی لێکرا کە لە ڕیزی پێشی پێشوازیکەرانەوە کوڕەکانی سەید عبداللە شبر بو، هەر بۆیە سەرەتا بوە میوانی ئەوان، پاشان ڕۆشت بۆ ماڵی سەید صادقی کەشفی کە یەکێکە لە خزمەتکارە بەخشندەکان و خانوەکەی تەرخانکردبو بۆ حەوانەوەی میوانە شێخەکان.

قورەتلعەین لە کاظمیە دەستیکردەوە بە وانەبێژی هەر بەو چەشنەی کە لە کەربەللا خەریکی بو، بەدەر لەوەش هەندێ جار دەچوە سەر دوانگەو گوێگرانی بە بەهانەو جوانبێژی وتارەکەی سەرسام دەرکرد.

ناوبانگی لە بەغدا بلاوبوەوە، زۆربەی دانیشتوانی بە شیعەو ئەوانی تریشەوە دەهاتن بۆ گوێگرتن لە وانەو کۆڕەکانی. یەکێ لەو پیرەپیاوانەی خەلکی کازمیە شتێکی بۆ گێڕاینەوە کە ڕاستەوخۆ لە کەسێکی بیستبو کە قورەتلعەینی بینیبو لە کاتی نیشتەجێبونیدا لە کازمیە، وتی: زۆرێك خەلك بەشداری لە زنجیرە کۆڕەکانیداکردو لە دوایەوە نوێژیان دەکرد، کاتێك کە گوێیان لێی دەبو قسەی دەکرد هێندە پێی کاریگەر بون واقیانوڕدەما.

وادیارە قورەتلعەین لە پەچەو حیجابدا بەو ڕەوتە توندە نەیگرتبوە بەر کە ژنانی هاوچەرخی خۆی لەو سەردەمەدا پێی ڕاهاتبون، پێدەچێ ئەو پابەندبوبێت بەو ڕوخەلماڵینەی کە شەریعەی ئیسلام ڕێی پێدەدات کە ئەویش دەرخستنی دەستو ڕوخسارە بەبێ ڕازاندنەوە، لە تەنیشت ئەو هاوڕێیانەیدا دادەنیشت کە متمانەی پێیانبو، ڕوخساری ئاشکرا دەکردو قسەی لەگەڵ دەکردن، بەلام ئەم جۆرە ڕوخەلماڵینە لەو ڕۆژگارەدا لەلای خەلکی ئەرمەڕەو ئەبو بۆیە دەنگۆو ژاوەژاوەی لە نێو خەلكو پیاوانی ئاینیدا نایەوەو قسەیان بۆ هەلدەبەستو تاوانی خراپیان دەخستەپاڵ.

لەو رۆژگارەدا خەلك داوێنی پاکی ئافرەتیان بە پەچەوە دەبەست، ئیدی هەتا چەند زیاتر پەچەکەی توندوتۆڵ بوایە ئەوا لە بەرچاوی ئەوان داوێن پاکترینو کاملترین کەس دەبو. بۆیە نەیارانی قورەتلعەین تاوانی ڕەوشتیان دەخستەپالی کە هەتا ئەمڕۆش ئەو تاوانانەی پێوە لکاوە.

جارێکیان لە یەکێ لە پیرەپیاوانی کازمیەم پرسی کە ئایا دەیناسێت یان نا، پیاوەکە هێشتا بە تەواوی گوێی لە پرسیارەکەم نەبو کەچی لەپڕ

سەرسامیکردم‌و وەڵامی دامەوەو وتی ئەو "وەهابوەو وەهای کردوە" و شتانێکی وت کە شایەنی باسکردن نییە. ئەم وەڵامەش مایەی سەرسامی نییە لە کەسێکەوە دەرچێت کە لە ژینگەی پەچەی توندوتۆڵدا ژیابێت‌و بە شێوەیەکی ڕەها باوەڕی پێی بوبێت.

خاوەنی کتێبی "الكواكب الدرية" دەڵێت: ڕوهەڵماڵینی قورەتلعەین بەرامبەر بە هاوڕێ‌و فێرخوازەکانی جیاوازییەکی دروستکردبو لە نێوان پیاوانی ئاینیداو مشتومڕو بۆڵەبۆڵێکی گەورەی لە نێوانیاندا نابوەوە، کاتێکیش کە لەو بارەوە لە فێرخوازانیان پرسی وتیان دەست‌و روخسار لە تێڕوانینی ئاینی ئیسلامەوە ئەندامی شەرم نەبوە. بەڵگەشیان لەسەر حەج هێناوەتەوە کە تێیدا ژنەکانی پێغەمبەر روخسارو دەستیان دانەپۆشیوە سەرباری ئەو قەرەباڵخیەی کە لە وەرزی حەجدا هەبوە، بەڵام ئەم وەڵامە بەڵگەدارە کۆتایی بە کێشەکە نەهێنا بەڵکو جیاوازی‌و بۆڵەبۆڵی لەنێو خەڵکیدا نایەوە[1].

[1] سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 189.

قۆناغی دووەم

قورەتلعەین بۆ ماوەی شەش مانگ لە کازمیە مایەوە، پاشان لە مانگی شوباتی سالی 1847ـدا بە بۆنەی چلەوە گەڕایەوە بۆ کەربەللا کە دەکەوتە هەشتی ئەو مانگە. بە گەڕانەوەی بۆ کەربەللا پێی نایە قۆناغێکی نوێ لە ژیانیدا، چونکە ڕێگەی شاردنەوەو بەنهێنی ڕاگرتنی بانگهێشتەکەی وەلاناو ئەمجارەیان بەئاشکراو بە دەنگێکی زولالەوە بانگهێشتەکەی جارنەدا، ئەمەش بوە هۆکارێك بۆ دروستبونی دوکەرتی لە نێوان بابیەکاندا، چونکە گروهێکیان شوێنی کەوتن کە پێیان دەوترا "القرتیە" یەکێ لەوانە مەلا باقر بو کە یەکێ بو لەوانەی هەر لە سەرەتاوە چو بەدەم بانگهێشتی بابییەوەو باب بە پێنوسەکەی خۆی پیاهەلدانی بۆ کرد. ئەیارەکانیشی شوێن مەلا ئەحمەد خوراسانی کەوتن کە مالی سەید کازم رەشتی بەخێو دەکاتو بەرپرسە لە بێوەژنەکەی.

نوسەری ئەم ڕستانە دوو کتێبی دۆزییەوە کە زۆر بە باشی وێنای ئەو دوکەرتبونە دەکەن کە لە کەربەللا ڕویدا، ئەو دوو کتێبەش یەکتر تەواو

دەکەن، یان بە واتایەکی وردتر بڵێین: یەکتر ڕەتدەکەنەوە. یەکەمیان کتێبێکی دەستنوسە بە ناوی "بەڕوباوەڕە شێخیەکان" کە بە زمانو شێوەزارێکی خۆماڵی نوسراوەتەوە بە پێنوسی مەلا ئەحمەد خوراسانی کە تێیدا ڕەخنە لە قورەتلعەین دەگرێتو حەیتی پێدەداتو ناوی دەنێت "بەد کچ" (بنت طالح). کتێبی دووەمیش بە پێنوسی یەکێ لە شوێنکەوتوانی قورەتلعەینە کە ناوی شێخ سوڵتان کەربەلایی یەو تێیدا وەڵامی مەلا ئەحمەد خوراسانی ئەداتەوەو بەرگری لە قورەتلعەین دەکات[1].

گاتێك کە ئەم دوو کتێبە بە وردی دەخوێنینەوەو بەراورد لەنێوانیاندا دەکەین، دەتوانین خاڵە ناکۆکو جیاوازەکانی نێوان شوێنکەوتوانی قورەتلعەینو شوێنکەوتوانی مەلا ئەحمەد بدۆزینەوە. ئەویش بە کورتی ئەمانەی خوارەوەیە:

1- قورەتلعەین پێیوابو کە کاتی ئەوە هاتوە پەردە لەسەر ئەو بانگهێشتە هەڵماڵرێتو بە دەنگێکی زوڵاڵ بانگەشەی بۆ بکرێت، بەڵام مەلا ئەحمەد پێیوابو کە باب وا فەرمانی پێکردوە کە بانگهێشتەکە بەنهێنی بپارێزن.

2- مەلا ئەحمەد کتێبەکانی شێخ ئەحمەد الاحسانیو سەید کازم ڕوشتی بە ئەمر دادەنا، وە بەردەوام دەخوێندنەوە، بەڵام قورەتلعەینو شوێنکەوتوانی ئەو کتێبانە بە کۆپیکراو دادەنێنو

[1] سوپاسی عمرە صالحی دەکەم لە کەربەلاوە کە کتێبی یەکەمیانی بە خواستن پێدام، هەروەك سوپاسی عبدالرزاق عبایچی دەکەم لە بەغداوە کە کتێبی دووەمیانی بە خواستن پێدام.

دەڵێن بە هاتنی باب وادەیان بەسەرچوە، بەو جۆرەش تاواتیان دەنایە ملی مەلا ئەحمەدو ڕێگەیان بە خەڵك نەئەدا بەشداری لە كۆڕەكانیدا بكەنو واناویان دەنا كە ئەو مردو خۆرە، مەبەستیشیان لەوە ئەوەبو كە ئەو كتێبی كەسانێكی مردوی دەخوێندەوە.

3- لە تێڕوانینی قورەتلعەینەوە مەبەست لە سەرهەڵدانی "ئیمامی ونبو" سەرهەڵدانی "باب"ـە، گەڕانەوەی ئیمامەكانیش مەبەست لێی سەرهەڵدانی ئەو كەسانەیە كە لە سەرەتادا دەچنە سەر ڕێبازی بانگهێشتەكە واتە ئەوانەی بەر لە هەموان بانگهێشتی بابی لەئامێز دەگرن: مەلا حسێن بەشرویی لە جێگەی پێغەمبەری خوایە (رسول الله)، مەلا عەلی بسطامی ـش لە جێگەی میری باوەڕدارانە (امیر المؤمنین)، قورەتلعەینیش لە جێگەی فاتیمە زەهرایە (فاطمة الزهراء)، مەلا حەسەن سجستانی ـش لە جێی ئیمامی حەسەنە، سەید حسێنی یەزدی ـش لە جێی ئیمامی حسێنە، مەلا باقریش لە جێی ئیمامی باقرە... هتد. مەلا ئەحمەد هەمو ئەم شتانەی دەخستە پاڵ قورەتلعەین كە گوایە ئەو پێیوایە ئەو كەسانە بەو جۆرەن، لەكاتێكدا ئەوان ئەو قسانەیان ڕەتدەكردەوە.

4- مەلا ئەحمەد ئەوەی دەخستە پاڵ قورەتلعەین كە گوایە ئەو ڕێگری دەكات لە سازدانی پرسە بۆ ئیمامی حسێن یان

سەردانیکردنی گۆڕی ئیمامەکان بە بیانوی ئەوەی کە ناکرێ خەسڵەتی مرۆیی بخەینە پاڵ ئیمامەکان وەك تینوێتیی و مردن، کەواتە هیچ مانایەك نامێنێت بۆ یادکردنەوەی تینوێتی حسێن یان مردنی.

5- قورەتلعەینو هاوەڵانی جگەرەکێشانیان حەرام دەکردو وایان دادەنا کە ئەوە یەکێکە لەو فێرکاریە نوێیانەی کە باب هێناویەتی، بەڵام مەلا ئەحمەد جگەرەی دەکێشاو وەهای نیشان ئەدا کە بۆ بەنهێنی پاراستنی بانگهێشتەکە ئەم کارە دەکات.

بۆ ئەوەی خوێنەر لەو ستایلو شێوازە تێبگات کە مەلا ئەحمەد کتێبەکەی پێنوسیوەتەوەو ڕای خۆیی سەبارەت بە قورەتلعەین پێ دەربڕیوە کورتەیەکتان لە کتێبە بۆ دەخەینەڕو بێ هیچ لابردنو زیادکارییەك تەنها دانانی هەندێ فاریزە نەبێت لەگەڵ هەندێ ڕاڤەدا کە وەك باوە دەیخەینە نێو دوو داشەوە. مەلا ئەحمەد دەڵێت:

"بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد الله الذي خلق الخلق ليحسنوا عملاً باتباع الصالحين... ئەی ڕەوادۆستانی تێکۆشەرانی چاکەکاران، ئەی ئەوانەی خوا بەڵێنی هەقی دڵنیایی پێداون، بێدەنگ بنو گوێ بگرن بۆ ئەو شتانەی کە منێکی ڕسوای هەژار باسی دەکەم، منێك کە گیرۆدەم بە دەستی جیاوازی نێوان خێڵی زیندانیانو عەلییەکان، من ئەحمەدی کوڕی ئیسماعیل خوراسانیمو قوتابی سەیدێکی مەزنم کە یەکێکە لە پیاوچاکان...

بزانن ڕێبازەکانی ئەمڕۆ جیاوازن، هەندێکیان ئەهلی سوننەتو جەماعەتنو هەندێکیشیان شیعەن کە بەخۆیان دەڵێن "جەعفەری دوانزە ئیمامی" (جعفرية الاثنا عشرية)، ئەوانیش دوو گروهن کە پێکدێن لە بالاسەریو شێخەکان، شێخەکانیش دوو دەستەن کە پێکهاتون لە بابیەکانو ئەوانی تر، بابیەکانیش ئێستا بونەتە دوو تیم هەندێکیان ئەوانەن کە کەوتنە شوێن کچی صالح قەزوینی کە نکولی لە شێخی میهرەبانو سەیدی مەزن کرد —مەبەستی شێخ ئەحمەد الاحسائیو سەید کازم ڕوشتی یە— کچەکەشی نکولی لە ناوهێنانی حەکیم کرد —مەبەستی لە بابە— قسەو کردارەکانی ئەوی ساردکردەوەو خۆی خستەپالیو شوێن ئارەزوو هەوای خۆی کەوتو چورتی بەسەر خۆیدا هێنا، دەی ئەفرەت لە بوتریەکەیو گەورەو هاوسێکەشی...".

پاشان مەلا ئەحمەد باسی ئەوە دەکات کە چۆن نوسراوێك لە بابەوە دەگات کە تێیدا پیاهەڵدان بۆ قورەتلعەین دەکات بەو جۆرە مەلا باقر ئەو نوسراوە دەکاتە بیانویەك بەدەستیەوە بۆ کۆکردنەوەی شوێنەکەوتە لە دەورو پشتی قورەتلعەین. مەلا ئەحمەد دەڵێت: "... بەهەرحاڵ، ئەو مەلا باقرە شوێنو پێگەیەکی لەلای ئەو ئافرەتە وەرگرت، مەبەستم لە (ئافرەت) کچەکەی صالحە، پاشان لەدوای چەند ڕۆژێك ئەو نوسراوەی گرت بەدەستنەوە کە بۆ کچەکەی صالح هاتبو وە بەنێو خەلکیو هاوڕێیانیدا دەگەڕاو پێی دەوتن باوەڕ بەم نوسراوە بێنن چونکە لە بارەی قورەتلعەینەوە

هاتوە، ئەو ئەمڕۆ بابە[1] بۆ ئێوە هەروەك چۆن ڕێزدار مەلا حسێن بابە بۆتان، ئەوەی بیخوێنێتەوە رزگاری دەبێ‌و ئەوەشی نەیخوێنێتەوە لەناودەچێ. وتم ئەی مەلا باقر ئەم نوسراوە نیشانە بەو شتە نادات کە ئێوە دەتانەوێت، بۆیە لەخۆتانی تێکەمەدەن، نە جەنابی قورەتلعەین‌و نە خەلکی تر کەسیان گوێیان لێنەگرتم، تەنانەت کۆمەڵێك پیاوی هاوڕێی لەلای قورەتلعەین کۆکردەوە بە سەرۆکایەتی شێخ سوڵتان‌و پاشان شێخ صالح کەریمی‌و پاشان میرزا هادی نەهری‌و هەندێ هاوڕێی تر. بەهەرحاڵ وەك پێموتن: ئەی خەڵکینە ئەم نوسراوە نیشانە بەو شتنە نادات کە ئەوان دەیانەوێت. گوێیان لێنەگرتم، بەردەوام بون لە ناکۆکی‌و بۆڵەبۆڵ، منیان بە گومڕا لە قەڵەمداو بڕیاریان لەسەردام کە گوایە من وانە نابێژم‌و منداڵ فێرناکەم... قورەتلعەین فەرمانی پێکردن کە هەرشتێك لە زبانی پیرۆزی جەنابی مەلا باقرەوە دێتەدەر ڕاوەیەو دەبێ گوێڕایەڵی بن، وەگەر لە مەبەستی تێنەگەشتن ئەوا لە جیهانی دڵەکانتاندا تێدەگەن. ئەوانیش شتانێکی سەیرو سەمەرەیان دەکرد کە نە کەسە سەردتاییەکان‌و نە کەسە دواییەکان نەیاندەکرد هەتا وەهای پێهات ناکۆکی‌و بۆڵەبۆڵ کەوتە نێوانیانەوە... من کاتێکیش کە یەکەمجار ناکۆکی دروست بو چەندان نوسراوم نوسییەوەو پرسەکانم لە ڕێگەی پرسیارەوە بۆ هەمو لایەنەکان خستەڕو، یەکێکیانم بۆ جەنابی مەلا شێخ عەلی نارد لە شیراز، ئەویشیان بۆ

---

[1] باب لە عەرەبیدا بە مانای دەرگا دێت لە کوردیدا، لێرەدا ڕەنگە مەبەستی بێت بلێت: ئەو ئەمڕۆ دەرگایەکە بۆ ئێوە. ڕەنگیشی مەبەستی خودی باب بێت. وەرگێر

جەنابی سەید حسێن لە ئەسفەهان، دانەیەکیش بۆ "الذکر العلي" – مەبەستی لە بابە– دانەیەکی تریش بۆ جەنابی عەلی لە کاظم ﷺ. لەم نوسراوانەشدا قسەی کەس و ناوی کەسم نەهێناوە بەو هیوایەی ڕازی بن گەر وەلام هاتەوە، ئەوکات وەلامی "الذکر العلي" سەلامی خوای لێبێ لە گەل وەلامی سەید حسێن هاتەوە دەربارەی وتەو کردارەکانیان... ئەوانیش بەپێی ویستی خۆیان بەدەمەوە هەڵبەستنیان بۆ وەلامەکانیان دەکردو تەنانەت هیچ شتێك کاریگەری لێنەکردن... لە ڕاستیدا کاتێك ئەو ناکۆکییە کەوتەوە من زۆر پێی نیگەران و خەمبار بوم و ڕۆشتم بۆ لای حەزرەتی حسێن ﷺ داوام لە ئیمام کرد ئەو جیاوازی و ناکۆکیە نەهێڵێت، کاتێکیش کە حەزرەتیم جێهێشت ڕۆشتم بۆ ماڵی میرزا هادی نەهری، ئەوکات لەوێ مەلا باقر هات و نوسراوێکی بەدەستەوە بو کە لەلایەن "الذکر العلي" سەلامی خوای لێبێ نێردرابو تێیدا دەڵێت: مژدە مژدە "الذکر" سلاوی بۆت هەیە، کچەکەی صالحیش تۆی دەوێت. کاتێکیش چوم بۆلای، لەوێ هەندێ هاوڕێی تریش ئامادەبون، وتی: لەلایەکەوە تۆم بۆ ئەوە دەویست کە سلاوی "الذکر"ت پێڕاگەیەنم چونکە "الذکر" سلاوی خوای لێبێت لە نوسراوێکی سەید عەلی شبردا سلاوی بۆت ناردوە کە ئەمەش دەقی نوسراوەکەیە: (سلاوم بگەیەننە ئەحمەد لە ماڵی کازم). کاتێك خوێندیەوە وتی پێویستە تۆ دوو وانە بڵێیتەوە: یەکیان هی مەلا باقرو شێخ صالح و میرزا هادی و تایبەتمەندی هاوەڵان، ئەوی تریشیان با کتێبی هەر کەسێك بێت کە خۆت دەتەوێت. ئیدی لە کۆڕەکە هاتمەدەرو

مژدانەم بەوە ئەدا کە ناکۆکی‌و جیاوازیەکان لەناوچوە، کەچی کاتێك کە هاتمەوە بۆ ماڵەوە لەدوای دوو رۆژ بیستم بەدەمەوە هەڵبەستیان بۆ نوسراوەکە کردەو وتویانە: (ماڵی کازم مەلا عەلی یە، ئەحمەدیش تەنها قسەبێژەو کاری نایندەیە). بۆیە تێگەیشتم کە ئەوان تەنها مەبەستیان نانەوەی ناکۆکی‌و فیتنەیی یە..."

پاشان مەلا ئەحمەد باس لەو شتانە دەکات کە دواتر بەسەر قورەتلعەیندا هاتوەو دەڵێت: ".... پاشان لەدوای ئەوەی کە لەناو خەڵکیدا هەواڵەکەی بلاوبویەوە کە ئەو چ شتێکی کردوە، خەڵکی تێکچون‌و شڵەژان‌و بە دادوەریان وت کە ئەو کەسێکی گومرایەوە خەڵکی دەگۆڕێت. بۆیە لە شورا[1] کۆبونەوەو وەهایان بەباش زانی کە بیبەن، بۆیە لەماڵی میرزا هادی ئەهری هێرشیان کردە سەری ئەویش هەڵهات بەرەو ماڵی سەید سلاوی خوای لێبێت –مەبەستی لە سەید کازم روشتی یە– چوە لای ئەوان، کۆمەڵێك هاتن کە لەنێویاندا حاجی مەهدی کمونە بو، لەگەڵ مەلا عبدالجلیل قازی‌و سەید سەعیدی کوڕی سەید سابت، لەماڵی سەیدەوە بردیان‌و لە ماڵی حاجی مەهدی کمونە زیندانیانکرد، بۆ چەند رۆژێك لە زینداندابو، ئەو هەواڵەشیان بە دادوەر راگەیاند، لەبەر ئەوەش کەوا ئافرەت بو زۆریان لێنەکردو ئازادیانکرد. لەو رۆژانەدا لە ماڵەوە دانیشتبوم هەندێ

[1] شورا: شرێتی راوێژکردن. وەرگێڕ

لە هاورێکانی هاتن بۆلام‌و وتیان کچی طالح[2] تۆی دەوێ، منیش وتم باشەو رۆشتم بۆلای‌و دانیشتم بینیم هەندێ لە هاورێیانیشی لەوێ دانیشتون‌و ئەویش قسە دەکات، پێی وتم: دەزانیت تۆم بۆ چییە؟ وتم: نەخێر، وتی: پێشتر لە لایەن ویلایەتەکەی مەلا باقرەوە پەیامێکم بۆهات‌و منیش پێمراگەیاندن بەڵام هیچ کەس قبولی نەکرد چوارده کەس نەبێت کە حەوتیان پیاوەو حەوتیان ژنە، ئێستاش پەیامێکی تر رادەگەیەنم، وتم: چییە؟ وتی: دەمەوێت بەهانەکانی "الذکر" -مەبەستی بابە- سلاوی خوای لێبێت بسەلمێنم‌و بانگەشەی بۆ بکەم‌و بڕۆم بەرەو بەغدا. وتم: بە چ بەلگەیەك؟ وتی: لە شەش لاوە وەلامم بۆ هاتوە. منیش بەرپەرچم دایەوەو وتم: من لە شەش لاوە وەلامم بۆ هاتوە کە ئەم بانگهێشتە بە نهێنی بپارێزین. وتی: تۆ درۆ دەکەیت. وتم: من درۆ ناکەم بەلکو تۆ درۆ دەکەیت. پاشان وتم: جگە لەوەش ناکرێ قسە لەگەڵ ژنە بیانییەکدا بکرێت[2]. دوای سێ رۆژ هەندێ لە هاورێکانی بە فەرمانی خۆی رۆشتن بۆلای دادوەرو وتیان: ئێمە دەمانەوێت قسە لەگەڵ خەلکیدا بکەین‌و بیانوەکانمان بسەلمێنین. دادوەر وتی: دەریانکەن لێرە چونکە ئەمانە دەستبەرداری ئەم دۆسیە نابن. بۆیە دەریانکردن لە کۆڕەکە، پاشان لەدوای

---

(2) طالح: پێچەوانەی صالحە. صالح واتە پیاوچاك، طالح واتە پیاوخراپ. دیارە مەلا ئەحمەد لە رقی خۆیدا بەرامبەر بە قورەتولعەین بە کچی طالح ئەوی کچی صالح ناوی دەبات. وەرگێر

(2) کاتێك دەڵێت ژنە بیانی رەنگە مەبەستی ئەو راستیە بێت کە قورەتولعەین بە رەچەڵەك فارسەو خەلکی قەزوینە، عەرەبیش زیاد لە هەمو نەژادێکی تر ئەو شتانە زۆر لە بەرچاو دەگرن، عەرەب وشەی "عەجەم"ـدا دیارە کە ئەوان رەچاوی نەتەوەکانی تر ناکەن چونکە مەبەست لە وشەی عەجەم هەمو نەتەوە ناعەرەبەکانەو وشەی عەرەبیش تەنها خۆیان دەگرێتەوە. وەرگێر

سێ رۆژ کەوتنە ڕێو ڕۆشتن بەرەو بەغدا، ژنەکان لەگەڵ پیاوە بیانیەکاندا، کچی طالح‌و هاوڕێ ژن‌و پیاوەکانی کەوتنەڕێ"[3].

بۆچونەکەی تر:

لەو کاتەدا کە مەلا ئەحمەد لە کتێبەکەیدا بۆچونی خۆیی دەنوسییەوە هاوکات شێخ سولتان لە کتێبەکەی تردا بۆچونێکی پێچەوانەی نوسیوەتەوە، ئەو دەڵێت: "یا ذکر الله تعالی شأنك، بسم الله الرحمن الرحیم، لە بەندەیەکی هەژاری ڕسواوە، کە دان بە کەم‌و کوڕی خۆیدا دەنێت، ناوم سولتانی کوڕی خەلەفی کوڕی شێخ حەسەن سولتانە، ئەی خەلکی شیعەی شوێنکەوتوانی باب، سلاو و بەزەییو بەرەکەتی خواتان لێبێت. برایان ئەوەی کە ئاشکرایەو پێویست بە باسکردن ناکات ئەوەیە کە جیهان لە پێشکەوتندایە، تێگەیشتنیش لە گەشەدایە، خوای گەورەش لە هەمو سات‌و کاتێکدا تاقیکردوینەتەوە تاکو گومڕاکان لە باوەڕداران جیابکاتەوە"... لە بارەی ئەم دۆخە ڕەختەوە زۆرێك شت دەرچو وە زۆرێك شت ڕویدا، لەم ساڵداو لە مانگی ڕەمەزانەوە هەتا ئێستا جیاوازییەکی توند لە قسەو کردارو بیروباوەڕو وردەکاریەکاندا هاتە کایەوە. هۆکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە مەلا ئەحمەد کە خۆی بە موسولمانە ڕاستگۆکانی "الذکر" ﷺ دەزانێت‌و لە ماڵی باب الله سەلامی خوای لێبێ دانیشتوە ـمەبەستی لە ماڵی سەید کازم ڕوشتی یەـ کەچی بە کردەوە وەك درۆزن‌و

---

[3] لە کتێبی دەستنوسی "عقائد الشیخیە"ـەوە وەرگیراوە کە بە پێنوسی مەلا ئەحمەد خوراسانی نوسراوەتەوە، لاپەڕە 3 – 13.

نکوڵیکارەکان هەڵسوکەوتی دەکرد، ئەو کەسانەی کۆدەکردەوە کە پێیان لە زبانیان دەنا، قاوەی بۆ دروست دەکردنو فەرمانی پێدەدان کە بە نهێنیو ئاشکرا دوکەڵ هەڵمژن. بەم شێوەیە مایەوە هەتا مانگی رەمەزان، ئەوکات لە یەکێ لە شەوەکانی مانگی رەمەزانداو کتوومت لە بیستو سێی ئەو مانگەدا، رێکەوت لەسەر ئەوەی کە ڕاستگۆیان بەڵێنیان پێدراوە بە شکان، دواتر مەلا ئەحمەد فەرمانی دا غلیان بهێنن –مەبەستی لە نەرگیلەیە– ئەمەش لە کاتێکدابو کە جەنابی مەلا محەمەد باقر ئامادەبو ئەویش کێشانی دوکەڵی لێ یاساغ کردن، بەڵام زۆربەیان گوێیان نەدا، بۆیە جەنابی ئاخوند –مەبەستی لە مەلا باقرە– گلەییو گازندەی ئاڕاستەی مەلا ئەحمەد کرد، مەلا ئەحمەدیش دەیوت: من ئەم کارە بۆ خۆ پارێزی دەکەم. ئاخوندیش پێی وت: خۆپارێزی لە بێگانە دەکرێ ئێوەش هەموتان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە ڕاستگۆنو باوەڕدارن وە هیچ نکوڵیکارێکتان لەگەڵدا نییە، پاشان چ خۆپارێزییەك لە هەڵنەمژینی دوکەڵدا هەیە، یان واتای خۆپارێزی چییە، وە تا چ سنورێك بردەکات، ڕێزگرتن لەم ماڵە ئەرکە لەسەر هەمو باوەڕدارێكو هیچ کەس بۆی نییە لێرەدا دوکەڵ بکێشێت. ئەم هەواڵەش گەیشت بە خاوخێزان –مەبەستی لە بێوەژنەکەی سەید کازم روشتی یە– هەروەها گەیشت بە قورەتلعەین، ئەوانیش زۆرێك گلەییو گازندەیان بۆ ناردو ئامۆژگاریان کردو وتیان: "ئەمە کردەوەیەکی نالەبارەو هەڵەیەکی گەورەیە، ئێوەش لێی بەرپرسیارن، ئێوە لە ئێو خودی لەناوچوتاندا هەراسان بون، دوکەڵو قاوە دەخۆنەوە، خۆتان تەرخان نەکردوە

بۆ خواپەرستی، شوێن ڕێبازی خوا نەکەوتون". ئەویش هەر گوێی بۆ نەدەگرتن‌و بەردەوام جەنابی ئاخوندی ئاوانبار دەکردو دەیوت: ئەو بو کە لەلای قورەتلعەین‌و خاوخێزان ئاشکرای کردم بۆیە چیتر رازیم نییە بێتە لام چونکە کەسێکی تێکدەرە. ئیدی هەرکاتێك جەنابی ئاخوند قسەی دەکرد مەلا ئەحمەد بەرپەرچی قسەکانی ئەدایەوە تەنانەت ئەگەر لەبارەی ئەو بابەتەشەوە هیچی نەزانیبایە... مەلا ئەحمەد سوربو لەسەر بۆڵەبۆڵ‌و وەڵامدانەوەی قسەکانی جەنابی ئاخوند هەتا ئەو کاتەی کە هەواڵەکە گەیشت بە جەنابی قورەتلعەین، بۆیە ئەویش پەیامێکی بۆ ناردو تێیدا دەڵێت: ئەرکە لەسەرت کە ڕێزی ئاخوند بگریت‌و هەمو شتێکی لێ قبوڵ بکەیت چونکە ئەو لە باوەڕدارە یەکەمینەکانی ئەم ڕێبازەیەو هیچ شتێك بەدەر لە هەق نالێت. بەڵام مەلا ئەحمەد هیچ لەو قسانەی ئەوی پێ قبوڵ نەبو، بۆیە قورەتلعەینیش ناردی بەشوێنیداو دادگایی کردو پێی ڕاگەیاند کە هەمو قسەکانی مەلا محەمەد باقر هەق‌و ڕاستە. وەلێ هەر ئەوی جێدەهێلا دەگەڕایەوە بۆ دۆخی خۆی‌و بگرە زیاتر لە جاران سەرکەشی‌و رقەبەرایەتی دەکرد. لە کاتێکدا کە ئەوان لەم دۆخە وتی وتی‌و بۆڵەبۆڵەدابون چەند نوسراوێکمان بە واژوی "الذکر" ﷺ بۆهات کە بۆ جەنابی قورەتلعەین ناردبوی، قورەتلعەینی ئەو ﷺ[1]، لە نوسراوەکاندا زۆرێك ئاماژەی پایە بەرزو بڵندی تێدایە...[2].

(1) قرة العین: واتە گلێنەی چاو، لە دەقە عەرەبییەکەدا نوسراوە "قرة عینە ﷺ" کاتێك کە دەڵێ "علیه السلام" بۆ ئەوەی ناوی بێنێت ئاماژە بە باب ئەدات، قرة العین یش واتە گلێنەی چاو، کەواتە مانای وایە:

دوای ئەوەی کە شێخ سوڵتان قسەکانی "الذکر" –واتە باب– لە بارەی قورەتلعەینەوە باسکرد، زۆرێك پیاهەڵدانی بۆ کرد، وتی: "مەلا ئەحمەدو هاورێکانی شتێکیان لە بارەی ئەو دەرخستانەوە بیست، بێ هیچ بەرچاوڕوونیو بەڵگەیەك دەستیاندایە جێنێدانو نکوڵییان لە کۆنەکان[3] کردو تانەیان لێدان، لەگەڵماندا کەوتنە بۆڵەبۆڵو مشتومڕەوە، وتیان: هەر کەسێك بچێت بۆ شیراز ئیتر مانای ئەوە ناگەیەنێت کە ئەو لە کۆنەکانە، وتمان: بەڵێ هەر کەسێك لەو ڕۆژگارەدا بەشوێن ئاینزانیدا ڕۆشتبێت کە کۆنەکانی تیا ڕۆشتن ئەوا ئەویش لە کۆنەکانە... مەلا ئەحمەدیش وتی: ئاکرێ لە هەمان پلەو پایەی کۆنەکاندا بن. وتمان: "الذکر" ﷺ ناوی ناون کۆنەکان ئیدی ئەو کاتو ئاخو ڕوخساری لەبەرچاو نەگرتوە، قسەکانی ئەویش سەلامی خوای لێبێت گشتییەو بێ جیاوازی هەمویان دەگرێتەوە، ئێمە بۆمان نییە لە خۆمانەوە قسەی ئەو ﷺ بە ئاڕاستەیەکی تردا بەرین، ئەو هەرچییەك بڵێت جێبەجێی دەکەین، پێویستە پابەند بین بە قسەکانی ئەوەوە سەلامی خوای لێبێت وە دەبێت بە ڕاستیو ڕەوایی بیپارێزین... مەلا ئەحمەد وتی: ئەوەی لەوانە بێت کە تۆ باسی دەکەیت –

گلێنەی چاوی باب سەلامی خوای لێبێت. ڕەنگە ئەو نازناوەش بگەڕێتەوە بۆ ئەوە چونکە قرە العین "گلێنەی چاو" نازناوەو ناوی ڕاستەقینەی خۆی فارسییە لە سەرەتای کتێبەکەشدا ئاماژەی پێکراوە ئەویش "زەرین تاج"ـە. وەرگێڕ

(2) لە کتێبی "ظهور الحق"ـەوە وەرگیراوە، ئەم کتێبەش لە ئێران چاپکراوە بێ ئەوەی ئاماژە بە شوێنو ساڵی چاپ درابێت: لاپەڕەی 245 – 247.

(3) کۆنەکان: لە دەقە عەرەبییەکەیدا "السابقین" بەکارهاتوە، واتە ئەو کەسانەی کە لە سەرەتاوە چوون بەدەم بانگهێشتی بابەوە. وەرگێڕ

واته له کۆنەکان بێت— ئەوە بێبەش نییە لە زانست، بەڵام من وادەبینم کە لەوان داناترم. وتمان: ئەم زانستانە پێوەر نین، ڕەوشەکە پەیوەندی بەوەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی بە زکماکی ڕەسەنەوە هەیە، پەیوەندی بە خۆشەویستی خواو پێشەنگەکانیەتی، پەیوەندی بەوەوە هەیە کە چۆن بەرەو ڕاستی‌و دڵی خوا بڕۆیت، بێ پرسەو ئاماژە، بێ زانست‌و لێکدانەوە...

کاتێکیش کە مەلا ئەحمەدو هاوڕێکانی ئەمەیان لە ئێمە بیستی کەوتنە بۆڵەبۆڵەوە، زیاتر لە جاران وتی وتییان کرد، دواتر خۆیان لە ئێمە جیاکردەوەو ڕەهایان لێهات خەڵکیان لێ هان ئەداین‌و تاوانیان بەدەمانەوە هەڵدەبەست، قسەی پوچ‌و بیروباوەڕی خراپیان دەخستە پاڵمان. خەڵکی دەهاتن بۆ لامان دەیانپشکنین‌و دەیانوت: مەلا ئەحمەدو گروهەکەی دەڵێن گوایە ئێوە پێتانوایە "الذکر" ﷺ خوایەکی بێ خوایە، هەروەها وتوتانە کە یەکەم کەس باوەڕی پێهێناوە واتە جەنابی ئاخوند مەلا حسێن سەلامی خوای لێبێت محەمەدی کوڕی عبدالله یە (پێغەمبەر)، دووەم باوەڕداریش جەنابی مەلا عەلی —مەبەستی لە بسطامی یە— عەلی کوڕی ابی طالبە، قورەتلعەینیش سەلامی خوای لێبێت فاطمە یە، هەروەها وتوشتانە کە یانزە کەسە کۆنەکە ئیمامەکانن ﷺ، وە گوایە شێخ‌و سەید لە پاشماوەی لەشی کەسە کۆنەکان دروستبون. کاتێك کە ئەم هەڵبەست‌و بوختان‌و درۆیانەمان بیست زانیمان کە ئەوان دەیانەوێت گەندەڵی بنێنەوە، بۆیە شەوێکیان لە ماڵی بابی پێشەنگی خوا ﷺ کۆمانکردنەوە تاکو ئەم کارە تێکدەرانەیان چاك بکەینەوەو خۆمان لەو قسانەی ئەوان پاك بکەینەوە،

ئەوانیش بریتی بون لە: مەلا ئەحمەدو، مەلاحسێن کە خزمەتکاربو لەو ماڵە، لەگەڵ سەید کەریمو، سەید عەلی خوراسانیو، حاجی صادقو، حاجی عەلی صانعو، هەندێ نەفامو ڕسوای تری هاوشێوەی ئەوان، وتمان ئەی خەڵکینە ئەگەر دەتانەوێت چەپەڵیو بەدگۆیی لە نێو ئەو کەسانەدا ببینەوە کە بەبێ دەستکەوت باوەڕیان هێناوە، ئەوا تکاتان لێدەکەین فیتنەیی مەنێنەوە چونکە لە کوشتن خراپترە، ئێمە ئەمشەو بۆیە کۆمانکردونەتەوە تاکو ئەو جیاوازیو ناکۆکیە نەهێڵین، وە خۆمان بێتاوان بکەین لەو تاوانانەی خستوتانەتە پاڵمان، ئێمە دەمانەوێت لەدوای هەڵساغمان لەم کۆڕە چیتر بێدەنگ بینو ئەو فیتنەییە بسڕینەوە. بەڵام چەند ڕۆژێکی کەم تێپەڕیبو، کەمتر لە هەفتەیەك، لە نێو هاوڕێکانیدا دەرتۆقیو وتی: نوسراوێکم لە "الذکر" ﷺ بۆ دابەزیوە تێیدا دەڵێت: تۆ باب‌و پەناگەو چاوگی خەڵکیت. هاوڕێکانی کەوتنە هەڵبژاردنی، بەردەوام بانگی دەکردو دەیوت: ئەوەی نەیەت بۆ لامو بەشداری لە وانەکاندا نەکاتو شوێنم نەکەوێت ئەوا لە گومڕاو هەڵگەڕاوەکانە. ئێمەش لە دڵی خۆماندا وتمان: سبحان الله چ کەسێك بانگەشە بۆ غەیری خوا بکات دەبێتە باب. پاشان داوای لێکردین بەشداری لە وانەکەیدا بکەین ئێمەش ڕازی بوینو چوینە لای، لەوێ نوسراوەکەیان خوێندەوە لە ڕستەیەکیاندا هاتوە کە ﷺ داوای لێکردوە کە بە چاکەوە ئاگای لە خاوخێزانی باب الله بێت...[1].

---

[1] سەرچاوەی پێشو، لاپەرە 249 – 253.

پاشان شێخ سوڵتان باسی ئەوە دەکات کە چۆن مەلا ئەحمەد ڕەفتاری ناشرین بەرامبەر بە بێوەژنەکەی سەید کازم دەکات کە باب داوای لێکردوە بە چاکە بیپارێزێت، ڕێگەی لێگرتوە کە لەگەڵ قورەتلعەیندا بڕۆن بۆ حەج، چوونە لای دادوەرەکان بۆ ئەم مەبەستە، کاتێکیش کە بێوەژنەکەی سەیدو قورەتلعەین ئەمە دەبیستن دەریدەکەن و ئەفرەتی لێدەکەن، جگە لەوەی کە ئەو زیاتر لە جاران گومڕا دەبێت و خۆیی و هاوڕێکانی جنێو بە ئەو دوو خاتونە دەفرۆشن و بە قسەی ناشرینەوە لەسەریان ئەدوێن، یەکێ لە هاوڕێکانی بەرامبەر بە قورەتلعەین بوێری ئەوەی هێناوە پێی بڵێت "ئەی حومەیرا"[1]، تەنانەت مەلا ئەحمەد خۆیی پێی دەڵێت: "سوریەکەی گونجاوە لە گەڵ زەردیەکەیدا"، خاتو بێوەژن دەچێت بۆ لای قورەتلعەین تاکو لە خەمی قسەکانی ئەو ستەمکارە کەم بکاتەوە، دواتریش نەخۆش دەکەوێت و ناتوانێت سەردانی حەج بکات[2].

پاشان شێخ سوڵتان ئاماژەی بە پەرەسەندنی تەنگەژەی نێوان ئەوان و مەلا ئەحمەدو هاوڕێکانی دا، وتی: "کاتێکیش کە ئەم پیاوە بینی ئێمە وانەکەیمان پێ قبوڵ نییەو وەلامی نادەینەوە، دەیزانی بەڵێ بۆ نوزە نوزەکانی ناکەین، بۆیە چەندان جار خۆی و هاوڕێکانی لێمان کۆدەبونەوەو دەریان دەکردین، ئێمەش دەگەڕاینەوە بۆ لایان و بەو پەڕی ملکەچییەوە داوای لێبوردنمان دەکرد، تەنانەت هەندێکمان دەستی مەلا ئەحمەدی ماچ

---

(1) حومەیرا: واتە سوری، نازناوی یەکێکە لە ژنەکانی پێغەمبەر. وەرگێڕ

(2) سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 253 - 254.

دەکرد، هەمو ئەمانەمان لە پێناو ئەوەدا دەکرد کە ملکەچی فەرمانی "الذکر" (عليه السلام) بین، چونکە ئەو فەرمانی کردبو کە مالی بابی پێشەنگ (عليه السلام) زیندو بکەینەوەو لەوێ کۆببینەوەو شەو و رۆژ ئایەتە شکۆکان بخوێنینەوە، بەلام بیانوکانیان قبول نەکردین، بە جنێوو نەفرەت لێکردنەوە دەرکراین، فیتنەییان نایەوە، پشتگیرییان لە بەدگۆیی‌و خراپەکاری دەکرد، چەندان قسەی پڕوپوچیان خستە شوێنمان، گەیاندیانە دوژمنایەتی، بەر مالیان پێگرتین، لە هەمو لایەکەوە ڕوبەڕوی جنێوو تانەلێدان دەبوینەوە، مەلا حەسەن جەوهەریان لێ هاندایین، ئیدی ئەویش لە هەمو وتارەکانیداو لە کۆڕی مالی میرزادا یان هەر کۆڕێکی تر کە تێیدا دادەنیشت، ڕوی دەکردە ئەو خەلکەو دەیوت: ئەی خەلکینە ئەو تاقمە ڕێیان ونکردوەو شەریعەتیان تێکداوەو ئاینیان ئاشرین کردوە، ئێوەش ئەرکە لەسەرتان ئاینتان بپارێزن‌و بە هەمو تواناتیەکتان بەرگری لێبکەن نابێ لەوانیش بێدەنگ بن بەلکو دەبێ ڕەوش‌و بیروباوەڕیان لە هەمو کۆڕو کۆمەلێکدا باس بکەن، تاکو خەلکی بیانناسن کە چۆن‌و خۆیان لێ لادەن... مەلا ئەحمەدو هاوڕێکانی بەردەوامبون لە نانەوەی فیتنەیی‌و بێ وچان ئاگرەکەیان خۆش دەکرد، چەندان کتێبی جیاوازیان بەپێی مەزاجی خۆیان نوسییەوە کە هەر یەکیان هەلگری ناوەڕۆک‌و ئاماژەی جیاوازبون، هەمو ئەو بەدەمەوە هەلبەستن‌و بوختانانەیان تێدا نوسییەوە کە پێشتر ئاماژەمان پێدان، ناردیان بۆ تەواوی ناوچەو ولاتەکان، لە گشت ئاسۆو بازێرەکاندا

بڵاویان کردەوە، وەك "نەجەف" و "کاظم" و "سر من رأى"[3] و "بەغدا" و "شیراز" و "ئەسفەهان" و "قەزوین" و "خوراسان" و ناوچەکانی تر، چرپاندیان بە دڵی هەمو ئەو باوەڕدارانەدا، بۆنمونە کەسێکی وەك جەنابی سەید عەلی شبر الکاظمی نوسراوێکی بۆ نوسیوم تیایدا دەڵێت: شتگەلێکی سەیرو قسەگەلێکی سەمەرەمان بیستوە کە بەڕاستی جەرگ دەبڕی و خاوخێزان و منداڵ کۆچ پێدەکات. هەمو ئەم فیتنەییەش سەرچاوەکەی مەلا ئەحمەدو هاوڕێکانی بون"...[4].

(3) سر من رأى: شارێکی عێراقە کە ئێستا پێی دەوترێ سامەرا. وەرگێڕ
(4) سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 256 – 257.

قورەتلعەین لە بەغدا

قورەتلعەین لە هەسەر ئەو دژایەتیە توندەی کە لەلایەن مەلا ئەحمەدو هاورێکانیەوە لەدژی بەرپاکرا ناچاربو بەوەی کەربەللا بەجێبێلێت، بۆیە لە تەك هاوەڵانیو هەندێ لە ژنو پیاوانی هاورێیدا سەفەری کرد بۆ بەغدا. کاتێکیش گەیشتە بەغدا بە میوانی لەلای یەکێ لە دڵسۆزانی خۆی مایەوە کە خەڵکی ئەو شارەبو ئەویش شێخ محەمەد شبل بو، ئەم پیاوە بە ڕەسەن خەڵکی کوفەیەو کۆچی کردوە بۆ کاظمیە، پاشان لە سالی [illegible] مالی گواستەوە بۆ بەغدا، بریکاری سەید کازم ڕوشتی بو لە بەغدا. بۆیە کاتێك کە دواجار قورەتلعەین بوە میوانی سێ تهۆمی بۆ تەرخانکرد کە یەکیان تایبەتکرابو بۆ ئافرەتان، دووەمیشیان بۆ پیاوان، سێیەمیش بۆ کۆڕی وانەبێژی[1].

وادیارە قورەتلعەین بوارێکی بەرفراوانتری هەبو لە بەغدا وەك ئەوەی لە کەربەللا هەیبو، بۆیە لەوێ لە پشتی پەردەوە دانیشت بۆ وتنەوەی وانەکانی خۆی، کەسانێکی زۆریش ڕویان تێدەکرد، لە زۆربەی وانەکانیدا

---

[1] عیرە صالحی، سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 21.

بانگەوازی هاتنی ئەو ڕۆژەی دەکرد کە تێیدا شەریعەت نوێ دەکرێتەوەو نەریتەکان پوچەڵ دەکرێنەوە[2]. ڕۆژێك دەچێتە کۆڕێکەوە کە والی نەجیب پاشاو موفتی ابو الثناء الآلوسي لێدەبێت ئەویش بە زمانێکی ڕەوانبێژییەوە سەرسامیان دەکات[3].

بۆ ماوەیەکی باش قورەتلعەین لە بەغدا بەبێ ئازارێکی بەردەوامی دا بە کۆڕە سەرنجڕاکێشەکانی، وەلێ وادیارە نەیارەکانی لە کەربەلا لێی بێدەنگ نەبون، بە تایبەت میرزا محەمەد حەسەن جەوهەر کە سەرکردەی شێخەکان بو، هەمو هەوڵێکیان دا تاوەکو حکومەتی لەدژی هان بدەن. میرزا محەمەد پەیوەندییەکی باشی هەبو لەگەڵ والیدا بۆیە توانی بۆچونی خۆیی بەسەردا بسەپێنێت کە تەنەش والی ناچارکرد نوسراوێك لە بارەی قورەتلعەینەوە بنوسێتو بینێرێت بۆ ئەستەنبوڵ پاشان فەرمانی دا بە زیندانیکردنی قورەتلعەین لە ماڵی ئالوسی تا ئەو کاتەی وەڵام لەوێوە دێت.

قورەتلعەین دوو مانگ لە ماڵی ئالوسیدا مایەوە، ئالوسی بێزاری نەدەکرد بەڵکو لە گەڵی کۆدەبویەوەو لە بارەی بانگهێشتە نوێکەیەوە مشتومڕی لەگەڵدا دەکرد، زۆر جار ڕێگەی پێئەدا لە گەڵ چاودێرێکدا

---

(2) ئاغا محەمەد مصطفی البغدادي، نامەیەکی باخرازی، لە پەراوێزی نامەی نۆزدەهەم – قاهیرە، 1338کۆچی، لاپەڕە 109.

(3) عبد الحسین ئاوارە، سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 112.

بچێتە دەرەوە، ئەویش دەچو بۆ ماڵی شێخ محەمەد شبل کە لەوێش شوێنکەوتوانو هەوادارانی چاوەڕێیان دەکرد.

ئالوسی لە هەندێ نوسراویدا ئاماژەی بە قورەتلعەین داوە، لە شوێنێنێك لەو شوێنانەی کە باسی دەکات دەڵێت: "... ئەو یەکێ بو لەو کەسانەی کە کە لەدوای مەرگی روشتی بە شوێن ڕێگای بابدا ڕۆشتن، پاشان لە هەندێ شتی وەك سپاردن سەرپێچی کرد چونکە وتیان ئەو هەڵوەرەو جاری ئەوەی داوە سپاردن کۆتایی پێدێت. من سەرباری ئەوەی کە ئەو ئافرەتە دوو سانگ لە ماڵەکەمدا بو هەستم بەشتێکی لەو جۆرە نەکرد، چەندان جار دەکەوتینە مشتومڕەوە. ئەوەی کە لام دروست بو ئەوەیە کە بابیو قورەیی —مەبەستی لە شوێنکەوتوانی قورەتلعەینە— یەك تایەفەنو بیروباوەڕیان لە بارەی ئیمامەکانەوە هەمان بیروباوەڕی کەشفیەکانە —مەبەستی لە شێخەکانە— هەیانە بڕوای وایە سەردەمی سپاردنو پێنج نوێژەکە کۆتایی دێت، هەروەها بڕوایان وایە کە وەحی شتێکی نەبڕاوەیەو بەردەوامە بەڵام مەبەست لە وەحیی دانانی شەرع نییە بەڵکو مەبەست لە وەحیی فێرکردنی ئەو شەرعەیە کە بەر لە خۆیان هاتوە، کە ئەمەش بۆچونی هەندێ لە سۆفیەکانیشە... گەورەترین هۆکاری گومڕابونیشیان ئەوەیە کە بەبێ هیچ تێگەیشتنێك دەڕواننە قسەکانی روشتیو شێخ الاحسائی، لە مەبەستی قسەکانیان تێناگەنو بە ئاقارێکدا

دەبیەن کە بە چەندان قۆناغ دورە لە ئاینی محەممەدەوە، بۆیە گومراترینیان هاورێیانی ئەم دوو پیاوەیە..."[1].

[1] محمود شکری الالوسی "مختصر التحفة الاثنی عشریة"، قاهیرە، 1373کۆچی، لاپەڕە 24.

دوکەرتبونێکی تر

لەو ماوەدا کە قورەتلعەین لە ماڵی ئالوسی زیندان بو دوکەرتبون‌و بۆڵەبۆڵێکی تر لە نێوان شوێنکەوتوانی لە بەغداو کاظمیە دروست بو، هۆکاری ئەم دوکەرتبونە ئەوە بو کە قورەتلعەین بانگەوازی نوێکردنەوەی شەریعەتی ئیسلامی دەکردو داوای دەکرد هەندێ لە فێرکاری‌و ڕێساکانی بگۆڕێت، بۆیە گروهێك لە شوێنکەوتوانی ڕازی بون لە کاتێکدا گروهێکی تریان ڕەتیانکردەوە. ئەم دوکەرتبونەش نوسەرێك لە شوێنکەوتوانی ئاماژەی پێداوە کە ئەویش ئاغا محەمەد مصطفى البغدادی یە[2]، کە کوڕی شێخ محەمەد شبلە، لە نامەیەکی بچوکدا ئاماژەی پێداوە تیایدا دەڵێت:

"... نهێنی سەرهەڵدانی ئاشکراکردو پوچەڵبونەوەی نەریتی ڕاگەیاندو نوێکردنەوەی شەریعەتی خوای جاڕدا، لە کۆڕی خۆشەویستاندا روخساری هەڵدەماڵی بەلام لە کۆڕی بێگانەکاندا لە پشتی پەچەوە قسەی

---

[2] ئاغا محمد مصطفى البغدادي، سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 109 – 110.

بۆ دەکردن. هەندێ لە خۆشەویستان ترسان کاتێك پوچەڵبونەوەیان گوێ لێبو، هەندێکیان ڕاستبونەوەو پێیانوابو کە خوا بە ویستی خۆی هەرچییەکی بوێ دەیکات، هەندێکی تریش لە خەلکانی کاظمیە ترسان کە پێکهاتبون لە سەید محەمەد جەعفەرو سەید حەسەن جەعفەرو سەید عەلی بشرو سەید تەهاو کازم صوفی، وتیان ئێمە باوەڕمان بە حەزرەتی بالاّ هەیە —مەبەستی لە بابە— کە ئەو بۆخۆی زکری خوایەو ئەو هەرگیز شەرعی کۆنی پوچەڵ نەکردوەتەوەو هیچ شتێکی نوێ نەکردوەتەوە بەلکو تەنها ڕێساکانی زیادکردوەو نوێژو رۆژو و حەرامی دوکەلی دوپاتکردوەتەوە، خاتو قورەتلعەین سنورەکەی بەزاندوەو بێ ئەوەی پرس بە حەزرەتی بالاّ بکات ئەو شەرعەی پوچەڵ کردوەتەوە کە لە باوك‌و باپیرمانەوە بۆمان ماوەتەوە. داناترینیان کە سەید عەلی بشر بو دەستنوسێکی پێشکەش (ماه کو) کرد کە گەشتە حزوری العلي الأعلى —مەبەستی بابە— هەڵبەت بە دەستی پیاوێکدا نێردرابو کە ناوی نەورۆز عەلی بو وە خزمەتکاری سەید کازم روشتی بو. تابلۆیەکی ڕەوانبێژانە لە وەلاّمی ئەو دەستنوسەدا بە دەستی نەورۆز عەلی گەڕایە بۆ پایتەختی کاظمیە و گەیاندیە دەستی سەید عەلی بشرو هاوەڵەکانی، لە بەغداشەوە باوکم —مەبەستی لە باوکی نوسەری ئەو کتێبەیە کە شێخ محەمەد شبلە— لەگەڵ خۆشەویستاندا لە کۆڕێکدا کۆبونەوە کە زیاتر لە حەفتا کەسی لەخۆگرتبو، پاشان تابلۆ پیرۆزەکەیان بە ئاشکرا خوێندەوە کە چەندان ئامۆژگاری پیرۆزو ئایاتی ڕونی تێدابو تا ئەوکاتەی گەشتە سەر فەرمودە پیرۆزەکانی لە بارەی ئەو

خەلکە تۆقیبوەوە: (لە بارەی ئەو ئافرەتە پاکیزەوە کە وشەی هەق کاری تێکردوە ئەوا دەڵێین ئەو ئافرەتە ئافرەتێکی ڕاستگۆو داناو فرەکردارو پاکیزەیە، هەرگیز بەرپەرچی بڕیارەکانی ئەو پاکیزەیە مەدەنەوە چونکە ئەو لە هەموان شارەزاترەو بۆت نییە هیچ بکەیت تەنها ئەوە نەبێت شوێنی بکەویت چونکە تۆ ناتوانیت لە ڕاستی دۆخ و پێگەی ئەو تێبگەیت)، هەتا دوایی تابلۆکە. کاتێکیش کە دانیشتوان گوێیان لە لێبو زۆر دڵخۆش بونەو سوپاسی خوایان کرد کەوا هیدایەتی داون، ترساوەکانیش بە خۆیاندا چونەوەو خۆیان لەو شتانە دامالی کە باوەڕیان پێی هێنابو..."[1].

ئەو "تابلۆ" ـیە کە لە بابەوە گەیشە کاظمیە وەك وەحییێك وابو بۆ قورەتلعەینو لە پلەو پایەی بەرزکردەوە، هەر لە نێویدا نازناوێکی نوێی بۆهاتبو کە ئەویش نازناوی "پاکیزە" بو، بۆیە لەو دەمەوە قورەتلعەین لە نێو بابییەکاندا بەو نازناوە ئاماژەی پێدەدرا وە دواتریش کاریگەری خۆیی هەبو وەك لە داهاتودا باسی دەکەین.

[1] عبود الصالحی، سەرچاوەی پێشو، لاپەرە 45 – 47.

دەربازکردنی لە عێراق

کاتێك هەواڵەکە گەشتە قەزوین کە گوایە قورەتلعەین لە بەغدا زیندان کراوە، مامەی‌و باوکی مێردەکەی مەلا محەمەد تەقی بورغانی کەوتنە تەگبیرکردنی رێگایەك بۆ دەربازکردنی، هەر بۆیە پەیامیان نارد بۆ یەکێ لە خاوەن دەسەلاتەکانی کەربەللا کە تێیدا داوایان لێکردوە ناوبژیکاری بکات لە گەڵ حکومەتدا تاوەکو ئازادی بکەن. ئەم پیاوەش لە بۆ ئەو مەبەستە سەفەری کرد بۆ بەغدا، پاشان نامەیەکی بۆ مەلا محەمەد تەقی نوسی کە تێیدا ئەنجامی هەوڵ‌و کۆششەکانی خستوەتەڕو. لە خوارەوە چەند بڕگەیەکی ئەو نامەمان خستوەتەڕو کە بە پێنوسی شێخ عبود صالحی وەرگێڕدراوەتە سەر زمانی عەرەبی نوسەرەکەش قسەکانی ئاڕاستەی مەلا محەمەد تەقی دەکات:

"کاکی بەڕێز... سەفەرمکرد بۆ بەغداو چوم بۆ ماڵی موفتی ئەمرۆی بەغدا کە جەنابی بەڕێز مەحمود ئالوسی ئەفەندی یە، لەوێ قورەتلعەین‌و سێ ئافرەتی ترو کەنیزەکێکم بینی. جەنابی موفتی بەڕێز داوای لێکردم دۆخی ئەوی بۆ باس بکەم‌و چیرۆکی ئەوی بۆ بگێڕمەوە،

منیش وتم: بەڵێ ئەو ئافرەتێکی باڵاپۆشەو لەو پەڕی خواناسیو دینداریدایە، وەلێ هەندێ چپەو چرپەی ئەهریمەنی کاری تێکردوەو مێشکو بیرکردنەوەکانی کۆنترۆڵ کردوە، ئەو ژینگەو نێوەندە ئاینیەی کە ئەو تێیدا ژیاوە کاریگەرییەکی زۆری هەبوە لەسەری چونکە ئەو لە ئامێزی خواناسیو دینداریدا دەژیو لە ماڵی زانستو پیرۆزیدا پەروەردە بوە. هەروەها جەنابی موفتی بەڕێز لە بارەی مێژوی ژیانو رەوشی باوکییەوە پرسیاری لێکردم، منیش وتم: ئەمڕۆ ئەو پیاوی یەکەمی ئێرانە لە زانستو خواناسیدا. قسەکانم کاری کردە دەرونی جەنابی موفتی بەڕێز بۆیە پێی وتم داوا لە پاشای بەڕێز دەکەم سەرفەرازی بکەنو داوای لێبوردنی لێبکەن سەبارەت بەو قسانەی کە لەبارەیەوە کراوە دواتر بنێردرێتەوە بۆ لای خێزانەکەی... ئەو ئێستا بەو پەڕی رێزلێگرتنەوە لە ماڵی جەنابی موفتی بەڕێزە، منیش ئەمڕۆ کە رۆژی هەینی سێەو دەکاتە رۆژی هەشتی مانگی رەبیعی دووەم دەچم بۆ بەغدا تاکو ئەو پەڕی هەوڵو کۆشش بدەم لە پێناو سەرفەرازکردنی، مەلا حەسەن جەوهەریش پێی خەفەتبارە... لەگەڵ ئەوەشدا سەرتاپای زانایانی بەغدا رێزێکی بێ پایانیان هەیە بۆیو ئەو پەڕی جێگەی رێزو پێزانینە لە لایان، ئەوەی کە لەلای ئێوە وتراوە بێ‌جێیەو ڕاست نییە... بۆ ڕونکردنەوەی ڕاستیەکان ئەم نامەیەم نوسی. ان شاء الله بەهێزو توانای خوا بە هەر جۆرێك بوبێت دەیگوازمەوە بۆ ماڵی

خۆم، دواتریش ان شاء الله لەگەڵ ئەو بەرێزانەدا دەینێرمەوە بۆ لاتان، ئیدی ئێوەش بێ خەمو ئاسودە بن"[1].

دواجار فەرمان لە ئەستەنبوڵەوە هات کە قورەتلعەین ئازادکەنو لە عێراق دەربازی بکەن، بۆیە نزیکە سی کەس لە گروپەکەی لە گەڵیدا کەوتنە رێ تاکو لە سەفەرەکەیدا هاورێی بن، لەوانە: شێخ محەمەد شبل، کورەکەی کە ئاغا محەمەد مصطفی بو لە تەمەنی دە ساڵیدابو، لەگەڵ شێخ صالح کریماویو، شێخ سوڵتان کەربەللاویو، سەید ئەحمەد یەزدیو، سەید محسن الشعرباف الکاظمیو، مەلا ئیبراهیم مەحلاتیو، حاجی محەمەد کەرادیو، سەعید جەباریو، عبدالهادی زەهاویو، حەسەن حللاویو، دەرویش مکوئیو، چەندانی تر.

[1] ئاغا محمد مصطفى البغدادي، سەرچاوەی پێشو، لاپەرە 111 – 114.

قورەتلعەین لە کرمانشاه

قورەتلعەین بە هاوشێوەی کۆڕەوێکی گەورە لە بەغدا دەرچو، چونکە خۆی‌و ئەو ئافرەتانەی کە لەگەڵیدا بون سواری حوشتر بوبون لەکاتێکدا ئەو پیاوانەی کە لە گەڵیدا هاتبون سواری ئەسپ بوبون. دوای سەفەرێکی درێژخایەن گەشتنە کرمانشاه، ئاغا محەمەد مصطفى لە نامە بچوکەکەیدا وەسفێکی زۆری ئەو قاوقیژەی بۆکردین کە قورەتلعەین لەو شارەیە نایەوە. لە خوارەوە پوختەیەك لەو ڕوداوەی ئەوێ دەگێڕینەوە.

کاتێك کە قورەتلعەین گەشتە کرمانشاه فەرمانی دا بەوەی لە سێ ماڵدا دانیشن، یەکیان بۆ خۆی‌و ئەو ئافرەتانەی کە لەگەڵی هاتون لەگەڵ هەندێ زانادا، دووەمیشیانی تایبەتکرد بۆ شوێنکەوتوانی تر، سێهەمیشی تایبەتکرد بۆ کۆبونەوەی خەڵکی تاکو بانگهێشتەکەیان پێڕابگەیەنێ. لە ڕۆژی دواتردا فەرمانی دا بە کردنەوەی دەرگای ماڵی سێهەم کە لەوێش گەورە پیاوان‌و میرو خان‌و بازرگانەکانی ئەو شارە کۆبودوە بەرادەیەك کە هێندە زۆربون شوێنی دانیشتنەکەیان بەرتەسك بوبو، شێخ صالح کریماوی

هەستایەوەو ڕاڤەی سورەتی "الكوثر"ـی بە عەرەبی بۆ دەخوێندنەوە، لەلای ڕاستیەوە شێخ محەمەد شبلو مەلا ئبراهیم مەحلاتیو شێخ سولتان کەربەللایی هەستانەوەو قسەکانی ئەویان وەردەگێڕایە سەر فارسی.

تەواوی شارەکە لە بۆ ئەم باسە وروژابو هەر بۆیە ناوچەی دەورو پشتی ماڵەکەی قەرەباڵغ بوبو بەڕادەیەك کە کوچەو کۆڵانەکان بەرتەسك بوبون، ژنان بە ڕۆژدا دەهاتن بۆلای ئەویش ئایاتە نهێنیو نوێکانی بۆ دەخوێندنەوە، ئێوارانیش هەندێ لە میرو زانایان دەهاتن بۆ دیدنی لەپشتی پەردەوە وە گوێیان بۆ قسەکانی دەگرت پاشان بە تیامانەوە دەڕۆشتن، هەندێکی تر بە سەرنجڕاکێشراوی دەچوە دەر. هەمو ڕۆژێك لە لایەن خەلکی ئاسایيو زانایانەوە پرسیاری بۆ دەهات ئەویش بە خێرایی وەڵامی بۆ دەنوسین.

پیاوە ئاینیە توندڕەوەکان ئەم دۆخەیان بەدڵ نەبو و پێی بێزاربون، بۆیە لەو بارەوە قسەیان لەگەڵ سەرگەورەکەیاندا کرد کە ئاغا عبداللە بەهبەهانی بو وە داوایان لێکرد وەڵامی قورەتلعەین بداتەوە لەبارەی ئەو پرسانەی کە ئەو دەیوروژێنێ، بۆیە بەهبەهانی چو بۆلای میری بەرپرسی شارەکەو داوای لێکرد قورەتلعەینو هاوڕێکانی لە شارەکە دەرکات، میر ناردی بە شوێن قورەتلعەیندا ئەویش بە هاوڕێیەتی شێخ سولتان کەربەللاییو مەلا ئبراهیم مەحلاتیو هەندێ لە ژنانی هاوەڵی چو بۆ کۆشکەکەی، میر کەوتە گفتوگۆ لەگەڵیو سکاڵای زانایانی بۆ باسکردو پێیوت کە ئەوان دەیانەوێت بزانن ئامانجی لە پشت ئەم کارانەوە چییە،

قورەتلعەینیش وەڵامی دایەوە: ئامانجمان ئەوەیە مژدانە بە هاتنی کەسی چاوەڕوانکراو بدەین بەڵگەش لەسەر ئەوە ئەو ئایاتانەیە کە لەگەڵ خۆیدا هێناویەتی. ئاغا عبدالله بەهبەهانی لەو کۆڕەدا ئامادەبو بۆیە وەك لەروداوەستانێك داوای لێکرد بەدەر لەو ئایاتانە بەڵگەیەکی تر بێنێتەوە، ئەویش لە وەڵامدا داوای لێکردن "نەفرەت" بکەن، لە شوێنێکدا کە خودی میر دەسنیشانی دەکات هەمویان کۆببنەوەو پاشان نەفرەتی خوا بۆ درۆزنان بنێرن، بەمەش لە ئەنجامدا کەسی ساختە لەجێی خۆیدا دەمرێت.

میر بە شادییەوە پێشوازی لەم داوایەکرد، فەرمانی بە بەهبەهانیش دا کاتێك بۆ نەفرەتکردن دیاری بکات بەڵام ئەو پۆزشی هێنایەوەو وتی نەخۆشمو هەرکات ساغ بومەوە بەشداری لە نەفرەتکردنەکەدا دەکەم. پاشان لە شار دەرچو و لە دارستانێکی دەرەوەی شار خۆی ونکرد.

بەهبەهانی نامەیەکی نوسی بۆ مامەی قورەتلعەین لە قەزوین تیایدا هەواڵی ئەوەی پێ ڕادەگەیەنێت کە چۆن برازاکەی لە کرمانشاە سەرهەڵدانی باب ئاشکرا دەکاتو شەریعەت پوچەڵ دەکاتەوە. دوای تێپەڕبونی پانزە ڕۆژ چوار پیاو لە خزمانی قورەتلعەین دەگەنە کرمانشاە و لەگەڵ سەرکردەی سەربازی ئەو ناوچەیە ڕێدەکەون کە ناوی سەرتیپ صەفەر عەلی سیە تاوەکو بەزۆر سەفەر بە قورەتلعەین بکەن. لە ڕۆژی دواییدا بەر لەوەی خۆر هەڵبێت سەربازەکان چواردەوری هەر سێ ماڵەکەیان دا کە قورەتلعەینو هاوڕێکانی تێیدا نیشتەجێبون، شتو مەکەکانیان هێنایە دەرو سوار ئەو هێتسرانەیان کرد کە پێشتر ئامادەیانکردبون، قورەتلعەین

بە پەچەوە هات بۆیان‌و هاواری بەگوێیاندا ئەداو دەیوت: "کەسی چاوەڕوانکراو سەری هەڵدا ئەی بێئاگایان، خوای دڵسۆز سەری هەڵداو ئێوەش مردون!"، پشێوی‌و ئاشوب دروستبو، پاشان دەستڕێژی کرایە سەر شێخ صالح کرماری‌و شێخ سوڵتان کەربەللایی‌و مەلا ئبراهیم مەحلاتی[1].

[1] عبدالحسین ئاوارە، سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 197 – 201.

قورەتلعەین لە هەمەدان

قورەتلعەین خۆی‌و هاورێکانی بەرەو هەمەدان بەرێکەوتن. ئەوەی کە لە بارەی ئەم شارەوە ئاشکرایە ئەوەیە کە زۆرینەی دانیشتوانی شێخەکانن، بۆیە کاتێك کە بیستیان قورەتلعەین بەرەو ئەوێ دێت خۆیان ئامادەکرد تاکو وەك شێخێك لەوان پێشوازی لێبکەن. قورەتلعەین ماوەی نۆ رۆژ لە هەمەدان مایەوە کە لەو ماوەدا بە خوێنگەرمییەوە هەوڵی دا بانگهێشتە نوێکە بڵاو بکاتەوە، لەوێش چەندان ژن‌و پیاو پێی کاریگەر بون.

لەوانەی کە لە هەمەدان پێی کاریگەربون دوو مەلای جولەکەبون کە ناویان مەلا ئلیاهو و مەلا لالازار بو، چونکە قورەتلعەین چەند ئایەتێکی تەورات‌و کتێبی پەیامبەرانی نیشان ئەو دوو جولەکە دابو کە لە نێویدا ئاماژەگەلێکی تیایە نیشانە بە هاتنی باب ئەدات بۆیە ئەوانیش سەرسام بون لەو زانیاریە بەرفراوانانەی کە قورەتلعەین لە بارەی کتێبە پیرۆزەکانەوە هەیەتی، کاتێکیش کە لەم بارەوە پرسیاری هەمەجۆریان لێکردوە ئەو بەو

وەڵامی قایلکەر وەڵامی داونەتەوە. ئەمەش یەکەمین تۆو بوو بۆ بڵاوبونەوەی بانگهێشتی بابی لە نێو جولەکەدا[1].

قورەتلعەین دەیویست سەرگەورەی ڕەنجدەرانی[2] هەمەدان بەلای خۆیدا ڕاکێشێت بۆیە نامەیەکی بەدەست مەلا ئیبراهیم مەحلاتیدا نارد کە تێیدا داوای لێدەکات باوەڕ بە سەرهەڵدانی کەسی چاوەڕوانکراو بێنێت ڕاستیو دروستی قسەکانیشی بە ئایاتو فەرمودەی "دروست" بەڵگەدار دەکات. کاتێکیش مەلا ئیبراهیم چوە کۆڕی ڕەنجدەرەوەو نامەکەی بەدەست گەیاند زۆر توڕەبو و بەناشرین ترین زاراوە نەفرەتی لێکرد، مەلا ئیبراهیم بە ئامۆژگارییەوە وەڵامی دایەوەو وتی: "ڕەوا نییە کەوا دۆستانی زانستو چاکەکاری بە بەکارهێنانی زبانی تانەو قسەی ناشرین گەواهـ و بەڵگە ببینن"، ڕەنجدەرەکە هێندەیتر گڕی گرتو لێی بێزار بو بۆیە فەرمانی دا لێدەنو سوکایەتی پێبکەن، فێرخوازەکان هێرشیانکردە سەریو بەچڕی لێیاندا پاشان فڕێیاندایە دەرەوەی خانوەکە. هەندێ کەس هەڵیانگرتو بردیان بۆ ماڵی قورەتلعەین، کاتێکیش کە قورەتلعەین مەلا ئیبراهیمی بەو شێوە بینی خۆشی دەربڕیو پێی وت: "شادییەکی نەبڕاوە بۆ تۆ، سەڵاواتی خوات لەسەر بێت لەبۆ ئەو قوربانیانەی کە لە پێناو بەرزکردنەوەی وشەی

[1] سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 201 – 202.

[2] ڕەنجدەران (مجتهدين): واتە ڕەنجدەر لە دینداریدا، ڕەنجدەر (مجتهد) نازناوێکی تری ئایینی یە کە لە خوانامەکان دەدرێت. وەرگێڕ

خوای گەورەدا ئەنجامت داوە"، پاشان فەرمانی بە هاوڕێیان دا تیماری بکەن، بۆ ماوەی حەوت ڕۆژ لەجێدا کەوت هەتا چاک بووەوە[3].

---

[3] محەممەد زرندی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە 218 – 219.

قورەتلعەین مێردەکەی جێدێڵێت

قورەتلعەین هەمەدانی بەجێهێشتو بەرەو شارەکەیو زێدو نیشتیمانی خانەوادەکەی ڕۆشت کە قەزوینە، کاتێکیش گەشتە ئەوێ لە ماڵی باوکی مایەوەو نەڕۆشت بۆ ماڵی مەلا محەمەدی مێردی، بۆیە مێردەکەی چەند ئافرەتێکی نارد بۆلای تاوەکو ڕازی بکەن بێتەوە بۆماڵی خۆی بەڵام ئەو زۆر بە توندی نارازیبونی خۆی لە گەڕانەوە دەربڕیو بە ئافرەتەکانی وت: "بڵێن بەو دەبەنگە لەخۆباییە ئەگەر بەڕاستی مەبەستت بوە هاوەڵو هاوسەرم بێت دەبوایە پەلەت بکردایە لە بینینم لە کەربەللا، دەبوایە بەپێی خۆت بهاتیتایە بۆ پاراستنی خۆمو کاروانەکەم بەدرێژی ڕێگا هەتاکو قەزوین، ئەوکات منیش لە ڕێگادا دەمتوانی لە خەوی بێئاگایی بەخەبەری بێنمو ڕێگای هەقی نیشاندەم. بەڵام ئەو شتە لەچارەی نەنوسرابو، سێ ساڵیش بەسەر جودابیماندا تێپەڕیوە ئیدی بۆی

نییە نە لەم دونیاو نە لەو دونیا لەگەڵم کۆبێتەوە چونکە بە تەواوی و هەتاهەتایە لە ژیانی خۆم دەرمکردوە"[1].

ئەم کارەی کە قورەتلعەین ئەنجامی دا واتە بەجێهێشتنی مێردەکەی سەرپێچی بو لەدژی داب و نەریتی شەرعی و باوی ئەو سەردەمە کە ئەمەش وەك چەکێك وابو بەدەستی دوژمنانیەوە هەر بۆیە رەخنەیەکی یەجگار توندیان لێگرت و چەندان تاوانیان خستەپاڵی. یەکێ لە نوسەرە بەهائیەکان هەوڵی دا بەهانە بۆ ئەو کارە بێنێتەوە بۆیە لەو بارەوە وتی: "شتێکی شاراوە نییە کە خانمێکی وەك قورەتلعەین لە زانست و خواناسیدا بەسەر پیاواندا سەرکەوتبو، رۆحی ئەو تامی شیرینی هەنگوینی چاکەکاری و باوەڕداریەتی کردبو، هەمو ئەو کەسانەی سەرسام کردبو کە گوێیان لە ئاخاوتنە لێوانلێوەکانی زبانی بەرینیان دەبو، هەرگیز قایل نییە بەوەی وەك سەرجەم ژنانی تر بە رسوایی لە ماڵی هاوسەرەکەیدا بێت کە بەردەوام رەخنەی لە گشت کردەو قسەو هەڵسوکەوتەکانی دەگرت، قایل نییە بەوەی پەنابگرێتە گۆشەی ماڵەکەی و تەنها خۆی بە کاروباری ماڵدارییەوە خەریك بکات، رازی نابێت بەوەی خۆی بکاتە دیلی دەستی کەسێك کە هەڵگری ئەو جۆرە رەفتارو رەوشتانە بێت کە ئامۆزاکەی هەڵگریەتی. بۆیە هیچ گوناهێك لەوەدا نییە کەوا بە هیچ جۆرێك لە جۆرەکان رازی نەبوە بە داواکاری مێردەکەی و بە تەواوی رەتی کردوەتەوە،

---

[1] عبدالحسین ئاوارە، سەرچاوەی پێشو، لاپەرە 203 – 204

ئەوکات جیابونەوە کەوتە نێوانیانەوە، چاویشی لە منداڵەکانی پۆشی و بەجێیهێشتن"[2].

---

[2] محەمەد زرندی، سەرچاوەی پێشو، لاپەڕە 220.

کوشتنی مەلا محەمەد تەقی

ئەو بڕیارەی کە قورەتلعەین دەریکرد لەبارەی بەجێهێشتنی مێردەکەیەوە هۆکاربو بۆ دروستبونی ناکۆکییەکی توند لە نێوان خۆیو مەلا محەمەد تەقی باوکی مێردەکەی کە سەرگەورەی زاناکانی قەزوین بو وەك پێشتر ئاماژەمان پێدا. باوکی قورەتلعەین هەولی دا تەبایی لە نێوان کچەکەیو براکەیدا دروست بکات بەڵام سەرکەوتو نەبو بۆیە ناچاربو دەست بکێشێتەوەو لێگەڕێت شتەکان بە ئاراستەی خۆیاندا بڕۆن.

مەلا محەمەد تەقی وەهای پێهات لەدوای هەمو نوێژێك دەچوە سەر دوانگەو بە نەفرەتو بە تانە دادەبەزییە سەر شێخ ئەحمەد الاحسائیو سەید کازم ڕوشتیو سەرجەم شوێنکەوتوانیان بە بابیو ئەوانی تریشەوە. بەو هۆیەوە هەڵچونو ئاژاوە لەنێو خەلکیدا بلاو بودوە هەر بۆیە دەکەوتنە شوێن بابیو شێخەکانو دەستدرێژییان دەکردە سەریان. یەکێ لەو چیرۆکانەی کە لەو بارەوە دەگێڕدرێتەوە: یەکێ لە شێخەکان لەو ماوەیەدا بوێری ئەوەی دەبێت کە پیاهەڵدان بۆ ئەحسائیو ڕوشتی بکاتو چاکەکانیان بخاتەڕو، کاتێکیش کە مەلا محەمەد تەقی ئەمە دەبیستێت بڕیاری

بەکافربونی لەسەر ئەدات‌و فەرمان ئەدات دەریکەن لە شار، بۆیە خەڵکیان لێ کۆکردەوەو مێزەرەکەیان لەسەر داکەندو پاشان ملیان بەستەوەو بە پێخاوسی بەنێو کوچەو کۆڵانەکانی شاردا ڕایانکێشاو بە جمێن‌و لێدانەوە نیشتنە سەری[1]. لەبارەی پیاوێکی ترەوە دەگێڕنەوە کە ناوی مەلا جەلیل ئەرومی بوە، ئەم پیاوە بەنێو شاراندا گەڕاوەو مژدانەی بە سەرهەڵدانی باب داوە، کاتێکیش بە قەزویندا تێپەڕیوەو مەلا محەمەد تەقی پێی زانیوە فەرمانی بە هەندێ لە فێرخوازەکانی داوە کە بیگرن ئەوانیش گرتویانەو هێناویانە بۆماڵەکەی، پاشان فەرمانی داوە بیکەن بە فەلاقەوەو قاچی دارکاری بکەن[2].

ماوەیەکی کەم بەسەر ئەوەدا تێپەڕی بو کاتێك کە پیاوێکی نەناسراو هێرشی کردە سەر مەلا محەمەد تەقی لەکاتێکدا کە لە بەرەبەیاندا لە مزگەوت نوێژی دەکرد بە خنجەر چەند لێدانێکی کوشندەی تێهاوێشت[3]. بە کوشتنی ئەو تەواوی شار وروژا، مەلا محەمەدی کوڕی چو بۆ خانەی حکومەت‌و بە پرمەی گریانەوە جلەکانی لەبەر خۆیدا دادڕی ئەمەش تێهەڵچونی لە نێوان خەڵکیدا دروستکردو ئاگری فیتنەیی نایەوە هەر بۆیە ژیانی شێخ‌و بابیەکان کەوتە مەترسییەکی زۆرەوە[4].

---

(1) عبدالحسین ئاوارە، سەرچاوەی پێشو، ل 205 – 206.

(2) محەمەد زەرەندی، سەرچاوەی پێشو، ل 220.

(3) عبدالحسین ئاوارە، سەرچاوەی پێشو، ل 208.

(4) ئاغا محمد مصطفى البغدادي، سەرچاوەی پێشو، ل 118 – 119.

ئەوەی کە لەم بارەوە جێی سەرنجە ئەوەیە کە قورەتلعەین بەر لە کوژرانی مامەی بە چەند رۆژێك فەرمانی بە هاورێکانی داوە کە قەزوین بەجێبێڵن‌و بگەڕێنەوە بۆ نیشتیمانی خۆیان، پێی وتون: "زەمین لەرزەیەکی گەورە روبەڕوی قەزوین دەبێتەوەو خوێنی هەموتان دەڕێژێ، خوا لە ئایندەدا ئێوەی بۆ چاکە دەوێت..."، بەلاّم لە نێو هاورێکانیدا دوو پیاوی جیاکردەوە کە ئەوانیش شێخ صالح کریماوی‌و مەلا ئبراهیم مەحلاتی بون، پێی وتن کە ئەوان کاتی ئەوەیان هاتوە شەهیدبن[5].

پێشگۆییەکەی قورەتلعەین هاتەدی، چونکە شێخ صالح کریماوی لە یەکەمین ئەو کەسانەبو کە تاوانبار کرابو بە کوشتنی مەلا محەمەد تەقی، ئەوەبو چوە تاران‌و لەوێش لە گۆڕەپانی ناوەندی تاراندا کوژرا، ئەو بە یەکەمین کەسیش دادەنرێت لە ئێران کە خوێنی لە پێناو بانگهێشتی نوێدا رژابێت، پاشان هەرچی‌و پەرچیەکانی قەزوین هێرشیانکردە سەر تاوانبارکراوەکانی تر لەوانە مەلا ئبراهیم مەحلاتی کە جەستەیان پارچە پارچە کرد[1]. قورەتەلعینیش لە دامێنی کۆشکی حاکمداو لە ژێر چاودێرییەکی توندوتۆڵدا زیندانی کرا، ماوەیەك لەوێ مایەوە، بەلاّم توانی نامەیەك بۆ میرزا حسێن عەلی نوری لە تاران بنێرێت‌و داوای هاوکاری لێبکات[2]، ئەم پیاوە خاوەن پارەو دەسەلاّتێکی زۆر بو وە یەکێك بو لەو کەسانەی کە هەر لەسەرتاوە بانگهێشتی بابییان لەئامێزگرت کە خودی

[5] محەمەد زرندی، سەرچاوەی پێشو، ل 222 – 224.

[1] عمر رضا كحالة: "أعلام النساء"، دمشق 1959، بەرگی4، ل 197 – 198.

[2] عبدالحسین ئاوارە، سەرچاوەی پێشو، ل 217 – 221.

باب نازناوی "بهاء الله"ـی لێنابو. ئەویش کەسانێکی نارد بۆ قورەتەلعین کە تواناییان بیرفێنن و لە قەزوینەوە بیبەن بەرەو تاران، لەوێش لە ماڵی خۆی حەشاری دا. قورەتلعەین بە شاردراوەیی لە ماڵی بهاء مایە هەتا ئەو کاتەی بڕیاردرا کۆنگرەی "بهدەشت" لە نزیک خوراسان ببەسرێت بۆیە ڕۆشت تاوەکو بەشداری تێدا بکات.

کۆنگرەی بهدەشت

"بهدەشت" شوێنێکی فرە مێرگو دارستاناوی‌یە دەکەوێتە سەر ڕوباری شەهرود لەنێوان مازندەرانو خوراساندا. بابیەکان بڕیاریاندا لەوێ کۆنگرەی خۆیان بەسن لە ئەنجامی ئەوەی کە باب لە لایەن حکومەتەوە لە قەلای "ماه کو" دەستگیرکرا، ئەوان بۆیە ئەوێیان هەڵبژارد چونکە شوێنێکی دور بو لە قەرباڵخی خەڵكو مشەخۆرەکانەوە. ئامانج لە بەستنی کۆنگرە دوو شت بو، یەکەمیان بۆ دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەك لەبۆ ڕزگارکردنی باب لەزیندانی، دووەمیان بۆ تاوتوێکردنی پرسی شەریعەتی ئیسلام کە ئایا پوچەڵ بکرێتەوە یان وەك خۆی بهێڵرێتەوە. کۆنگرە لە حوزەیرانی ساڵی 1848ـی زاینیدا بەسترا کە گشت جێنسەرە بابیەکانی تەواوی شارە ئێرانیەکان تێیدا بەشداربونو ژمارەیان گەشتە هەشتاو یەك کەس کە لەنێویاندا قورەتلعەینو بهائوڵڵا بو، هەمویان هاتبون تەنها "باب الباب" نەبێ واتە مەلا حسێن بەشروئی، چونکە لە خوراسان بە شتێکی ترەوە سەرقاڵ بو.

لەڕاستیدا، کۆنگرەی "بەدەشت" زۆر گرنگە چونکە دوو سەردەمی مێژوی بانگەێشتی بابی لێك جیادەکاتەوە. چونکە بەر لە کۆنگرەی "بەدەشت" ئەم بانگهێشتخوازانە وەك گروهێکی شێخی لەقەڵەم ئەدران کە تەنها لە چەند وردەکارییەکی پچوکی بێ بایەخدا جیاوازییان هەبێت، بەڵام لەدوای کۆنگرە بانگەێشتی بابی بوە گروهێکی سەربەخۆ کە لەسەرپێی خۆی وەستا یان بە دەربڕینێکی تر بڵێین بوە ئاینێکی نوێ.

وادیارە بەشداربوانی ئەم کۆنگرەیە هێندە بایەخیان بەوە نەئەدا کە باب ڕزگار بکەن هێندەی ئەوەی کە بایەخیان بە شتێکی تر ئەدا کە ئەویش ئەوەبو: ئایا شەریعەتی ئیسلامی پوچەڵ بکرێتەوە یان وەك خۆی بمێنێتەوە؟ نوسینەکان ئاماژە بەوە ئەدەن کە ئەوان هەر لە سەرەتاوە بون بە دوو دەستەی جیاوازەوە: یەکیان پێیوایە پێویستە شەریعەت دەستکاری بکرێت، ئەوی تریشیان پێیوایە کە پێویستە لەسەر شەریعەتی کۆن بمێننەوە.

قورەتلعەین پێشەوایی ئەو کەسانەی دەکرد کە دەیانوت پێویستە شەریعەت دەستکاری بکرێت، ڕای وابو کە باب پێگەی لە هەمو پێغەمبەرانی پێشوی خۆی تر مەزنتردو مافی ئەوەی هەیە ڕێسا کۆنەکانی ئیسلام پوچەڵ بکاتەوەو ڕێسای نوێ بێنێتە کایەوە. ئەو کەسانەشی کە لەدژی ئەم بۆچونە بون محەمەد عەلی بارفرۆشی پێشەوایی دەکردن کە ئەو گەنجە بو هاوڕێیەتی بابی کرد لە گەشتەکەیدا بۆ حەج و خودی باب نازناوی "القدوس"ـی لێنا، خاوەن پێگەیەکی باڵابو لەلای بابییەکان وە هەندێکیان

لە ئاست مەلا حسێن بەشروئی دا دەیان بینیو بگرە زیاتریش، ئەم "قدوس"ـە بە توندی لەدژی قورەتلعەین وەستایەوەو زۆرێك لە بابیەکان شوێنی کەوتن، ئەو بۆچونی وابو کە باب هیچ نییە جگە لە کەسێکی ڕەواجکار بۆ شەریعەتی ئیسلامو کەسێکە چاکسازی لەو گەندەڵیو بەددەمەوە هەڵبەستنانەدا دەکات کە هاتوەتە نێو شەریعەتی ئیسلامەوە، بۆیە دەبێ لە تەواوی وردەکاریەکانیدا وەك خۆی بمێنێتەوە[1].

لە کاتێکدا کە لە کۆنگرە جیاوازی لە نێوان قورەتلعەینو قدوس دا توندتر دەبو بەهائوڵلا بێدەنگی ڕاگرتبو وادیاربو کە دەیویست بێلایەنی خۆی لە نێوان ئەو دوو دەستەدا ڕاگرێتو لە چاوەڕوانیدا مایەوە تا ئەو کاتەی ڕۆژگار تاوتوێی دەکات. قورەتلعەین بەردەوام بو لە کۆششی خۆی لە پێناو سەرخستنی بۆچونەکەیو هەمو هەوڵێکی ئەدا تاوەکو بەلای خۆیدا بیانکێشێت، ئەو بە باشی دەیزانی کە ئەگەر بۆچونەکەی سەرکەوێت ئەوا زۆرێك لە شوێنکەوتوانی لە بانگهێشتی بابی دور دەکەونەوە، بەڵام وێڕای ئەوەش سوربو لەسەر بۆچونی خۆیو ڕایگەیاند: "بێگومان ئەم کارە دێتە گۆڕەپانی بونەوەو ئەم وتەیەش دەکەوێتە بەر گوێی هەموانەوە، کەواتە هەتا خێراتر ئەم شتە پەنهانانە ئاشکراکەین ئەوا چاکترو جوانترو سەرکەوتوترو بەکەڵکتر دەبو بۆ ئەم کارەی کە ئێمە دەیکەین تاکو هەمو لاوازێك کە بەرگەی نوێبونەوە ناگرێت لێمان جیابێتەوەو تەنها ئەو کەسە

[1] سەرچاوەی پێشو، لا 220 – 221.

بەهێز دڵسۆزانەمان لەگەڵ ببینێت کە خۆی دەکاتە قوربانی بۆ ئەم ڕێبازە ڕاستەو سەرسوڕمێنە"[2].

دواجار قورەتلعەین بڕیاریدا کارێك بکات ئەو بۆڵەبۆڵە یەکلایی بکاتەوە کە لەنێو ئەو هۆزەدا دروستبوە، ڕۆژێك کە قدوس‌و زۆربەی هۆزەکە لە خێوەتەکەی بەهائوڵلادا کۆبوبونەوە قورەتلعەین کە ڕوخساری هەڵماڵی بو وە خۆیی ڕازاندبوەوە خۆیی کرد بە خێوەتەکەداو سەرسامی کردن، ئەمە بە پێچەوانەی نەریتەکانیەوە بو چونکە ئەو پێشتر پابەندبو بە پەچەوە لەسەر شێوازی ئەو ئافرەتانەی سەردەمی خۆی پەچەی توندوتۆڵ دەبەست، وەکو وابێت بیەوێت بەو کارە یەکێ لە ڕێساکانی شەریعەت پوچەڵ بکاتەوە کە ئەویش حەرامکردنی خۆڕازاندنەوەیە کە قورئان سەپاندویەتی.

هاتنەناوەوەی قورەتلعەین بەم شێوەیە سەرسامییەکی گەورەی لەنێو ئەو هۆزەدا نایەوە. خاوەنی کتێبی "مطالع الأنوار" لە باسکردنی ئەو ڕوداوەدا دەڵێت: "خەڵکی سەرسام بون‌و بەرامبەر بەم دیمەنە چاوەڕواننەکراوە بە تیامانەوە هەستانە سەرپێ. پێیانوابو کە بینینی بە بێ پەچە شتێکی نەستەمە تەنانەت تەماشاکردنی سێبەرەکەشی شتێکی شیاو نییە چونکە وایاندادەنا کە فاطمة الزهراء یەو بە تێڕوانینی ئەوان سومبولی پاکیزەیی‌و داوێن پاکییە"[3].

---

[2] عەمەد زەندی، سەرچاوەی پێشو، ل 234.

[3] سەرچاوەی پێشو، ل 232 – 235.

هەندێکیان هەوڵیاندا روخساریان بە دەستیان بپۆشن، هەندێکی تریان سەریان بە عاباکانیان پۆشی تاکو چاویان نەکەوێتە سەر روخساری قورەتلعەین، کەسیان خۆیان پێ ڕانەگیرا بۆیە بە چەقۆکەی دەستی دای لە ملی پاشان بە هاوارەوە لە کۆڕەکە دەرچو لە کاتێکدا کە خوێنی لێدەڕژا، هەندێکی تریش کەوتنە شوێنیو چیتر نەگەڕانەوەو لە بانگهێشتەکە دابڕانو گەڕانەوە سەر بیروباوەڕی پێشویان[4]. ئەوانەشی کە خۆیان ڕاگرتبو بەبێ جوڵەو بە تیامانەوە ڕاوەستابون نەیاندەزانی چی بکەن. قدوسیش لەو پەڕی توڕەبونیدابو شمشێرەکەی بەدەستەوەبو وەکو وابێت بیەوێت پەلاماری قورەتلعەین بداتو بیکوژێت.

قورەتلعەین هیچ کاریگەر نەبو بەم ڕوداوە، شمشێرەکەی قدوسیش هیچ نەیترساند بەڵکو بەو پەڕی بوێریو ڕەوانبێژییەوە هەستایە سەرپێو وتاری بۆ ئامادەبوان دا. خاوەنی کتێبی "مطالع الأنوار" دەڵێت: بە روخسارێکی گەشەوە کە تێیدا هەستی خۆشیو شادیو سەرکەوتنی پێوەدیاربوە هەستاوەتە سەرپێو بە ستایلێك کە لە ستایلی قورئان دەچێت کەوتوەتە وتاردان، پاشان وتویەتی: "من ئەو وشەم کە هەمو وەستاوێك ئەیدرکێنێتو هەمو چاڵی زەمینێك لێی ڕادەکات"، پاشان ئاوڕی دایەوە بەڕوی قدوسداو لۆمەیکرد کەوا گوێڕایەڵی نەبوە، دواتر قسەکانی ئاڕاستەی هەموان کردو داوای لێکردن لەبەر ئەم بۆنە خۆشە ئاهەنگ بگێڕن، وتی:

---

[4] لێرەدا بگەر وێ دەبینێت، ئەو کەسە قورەتلعەین نیە، قدوسیش نیە چونکە باس لەوە دەکات کە قدوس لەو دۆخە توڕەبەو شمشێرەکەی هەڵکێشاوەو هێشتا لە نێو کۆڕەکەدایە، ڕەنگە یەکێ لە دڵبشوان بێت کە نارازییە بە هەڵسوکەوتی قورەتلعەین. وەرگێڕ

"ئەمڕۆ ڕۆژی چەژن و خۆشی هەمووانەو ئەو ڕۆژەیە کە لەمپەرو بەربەستەکانی ڕابردوی تیادەشکێت. ئەوەی کە دەیەوێت بەشداری لەم شکۆییەدا بکات با هەڵسێتەوەو هاوڕێکەی لەئامێز بگرێت"[1].

ئەم هەڵوێستە بوێرانەی قورەتلعەین کە "مطالع الأنوار" دەیگێڕێتەوە نەیارانی بابیەکان بە شێوەیەکی تر دەیگێڕنەوە، خاوەنی کتێبی "مفتاح باب الابواب" دەڵێت گوایە قورەتلعەین لە کۆنگرەدا چوەتە سەر دوانگەو وتویەتی:

"ئەی بێگانەو خۆشەویستان گوێبگرن... بزانن کە ڕێساکانی شەریعەتی موحەمەدی ئێستا بە سەرهەڵدانی باب پوچەڵ بوەتەوە، ڕێسا بابییە نوێیەکان هێشتا بەدەستمان نەگەشتوە، سەرقاڵبون بە نوێژو ڕۆژو زەکاتو ئەو شتانەی کە موحەمەد هێناویەتی هەمویان شتانێکی پوچەڵو کارگەلێکی بێجێن، چیتر هیچ کەس کاری پێناکات مەگەر بێئاگاو نەفامەکان نەبێت، بەرێزمان "باب" سەرتاپای وڵات دەکاتەوەو سەرجەم بەندەکان گوێڕایەڵ دەکات، هەمو ئەو حەوت هەرێمە کە خەڵکی لێ نیشتەجێیە ملکەچی دەبن، گشت ئاینە هەبوەکانیش یەك دەگرنەوە، تاوەکو تەنها یەك ئاین بمێنێت، ئەو ئاینە ڕەوایەش ئاینە نوێکەی ئەوە، شەرعە نوێکەی ئەوە، کە هێشتا نەگەشتوە بەدەستمان تەنها نەختێکی نەبێ، جابۆیە بە پشت بەستن بەوە پێتان دەڵێمو بزانن کە قسەی من ڕەوایە: ئەمڕۆ نە فەرمان هەیەو نە بێگاری، نە ڕەتکردنەوەو نە توندوتیژی،

---

[1] محەمەد مەهدی خان، مفتاح الابواب، قاهیرە، 1321کۆچی، ل 180 – 181.

ئێمەش ئێستا لە سەردەمی وچاندایین[2]، جابۆیە لە کەمەوە زیادبکەن، ئەو پەردەی نێوان خۆتانو ژنەکانتان بدڕن، بەوەی کە بەشداریان لەکاردا پێبکەن، وە لە کرداردا هاوبەشیان بکەن، ئاسودەیانکەن، لە گۆشەگیرییان دەرکەنو بیانهێننەدەر، ئەوان گوڵی دونیان، گوڵ هەر دەبێ لێبکرێتەوەو بۆن بکرێت، چونکە بۆ لە ئامێزگرتنو بۆنکردن دروستکراوە، ناکرێ نە بەچەنو نە بەچۆن بۆنکەرانی بژمێردرێتو سنوردار بکرێت، چونکە گوڵ دەدورێتەوەو لێدەکرێتەوە، وەك دیارییەك دەدرێتە خۆشەویستان، بەڵام کۆکردنەوەی پارەو چەوساندنەوەی بەرامبەرەکەت رەچەڵەکی هەمو گوناهێكو بنەڕەتی هەمو زیانو بەدناکامییەکە، چونکە پولو پارە بۆ ئەوە نەهاتوە هەندێکمان کەلکی لێوەرگرینو هەندێکی ترمان پیایدا بڕوانین، بەلکو مافێکی هاوبەشەو تەنها بۆ کەسانێك زەوت نەکراوە، بۆ ئەوە هاتوە خەلکی لە نێو یەکتردا ئاڵوگۆڕی پێبکەن، ناکرێ کەسانێکی دیاریکراو قۆرخی بکەن بۆ خۆیان، جابۆیە پارەکانتان هاوبەشکەن، تاکو هەژاریتان لەسەر لاچێو بەدناکامیتان لەسەر نەمێنێ، با دۆڵەمەندەکانتان یارمەتی هەژارەکانتان بدات، خۆشیەکانتان لە خۆشەویستەکانتان مەشارنەوە، چونکە ئێستا هیچ لەمپەرو بەربەستێك نییە لە بەردەمتان، هیچ ڕێگریو بەرگرییەك نییە، بۆیە بەختی خۆتان لەم ژیانە وەرگرن، چونکە لەدوای مەرگ هیچ شتێك نییە"[1].

---

[2] هەڵبەتە ئەم قسانە لە دەقە عەرەبییەکەیدا خاوەن کێشو سەروایەو تایبەتمەندییەکی ئەوتۆی پێوە دیارە لە هەردوو رووی رەوانبێژیو جوانبەخشینەوە، بەڵام بەکوردی ئەو چێژە نابەخشێ. وەرگێڕ

[1] محەمەد زرندی، سەرچاوەی پێشو، ل 235 – 236.

ئێمە ناتوانین لە ڕاستی‌و دروستی ئەم وتارە دڵنیا بین، چونکە بە پێنوسی یەکێ لە نەیاران گێڕدراوەتەوە، وەك ئاشکرایە سروشتی نەیاریش وایە مەیل دەکات لە گێڕانەوەی ڕاستیەکاندا زیادەڕەوی بکات یاخود بڵێین درۆی بە دەمەوە هەڵبەستێت. هەرچونێك بێت، کۆی ئەو کەسانەی کە دەیگێڕنەوە —بە بابیەکان‌و نەیارەکانیشیانەوە— کۆکن لەسەر ئەوەی کە ئەو وتارە ناکۆکییەکی توندی لەنێو ئامادەبواندا دروستکردوە، چونکە هەندێکیان بە توندی چونەتە پاڵ بۆچونی قورەتلعەین هەندێکی تریشیان بە توندی چونەتە پاڵ بۆچونی قدوس. کتێبی "مطالع الأنوار" ئەم ناکۆکییە توندەی نێوان بابییەکان باس دەکات‌و دەڵێت:

"تێکچونێکی گەورە دروستبو لە نێوان ئەو کەسانەی کە بە هەمو هەوڵێکیانەوە هەڵسان بە بڵاوکردنەوەی ئەم چاکسازییە. هەندێکیان ڕازی نەبون بە گۆڕانێکی سەرەکی لەو جۆرەو پێیانوابو کە ئەمە خودی گومڕابونە‌و ڕازی نەبون بە دەستکاری کردنی گەورەترین ڕێساکانی ئیسلام کە ناتوانرێت دەستکاری بکرێت، بەرەیەکی تریش پێیانوابو قسەکانی "پاکیزە""[(2)] لەم جۆرە دۆخانەدا یەکلاکەرەوەیەو ئەرکە لەسەر هەمو باوەڕداران گوێڕایەڵی بن، هەندێك لەوانەش کە بێزاربون بە هەڵس‌وکەوتەکانی قورەتلعەین خۆیان بە قدوسەوە گرت‌و وەهایان دانا کە ئەو تاکە نوێنەرو جێگری بابە کە بۆی هەیە لەو جۆرە دۆخە مەترسیدارانەدا بڕیار بدات، بەرەیەکی تریش جیا لەمانە وەها لەو

---

(2) پاکیزە (طاهرة) نازناوی دووەمی قورەتلعەین. وەرگێڕ

ڕوداوەیان دەڕوانی کە سەرتاپای تاقیکردنەوەیەکی خودایە بۆ جیاکردنەوەی ڕاستگۆیان لە درۆزنان، باوەڕداران لە گومڕابوان. زۆربەی جار پاکیزە ڕازی نەدەبو بەوەی گوێڕایەڵی قدوس بێتو دەیوت: (من وەك فێرخوازێك لە قدوس دەڕوانم کە باب بۆینارەدوم تاکو فێری بکەمو پاڵفتەی بکەم، جگە لەمە بە هیچ جۆرێکی تر لێی ناڕوانم). قدوس ڕێی لەخۆی نەگرت بۆ تاوانبارکردنی پاکیزە بەوەی کە ئەو خاوەنی ئەم فیتنەیەیەو بانگەشەی ئەوەی کرد کە ئەو کەسانەی پاڵپشتی لە بۆچونی دەکەن کەوتونەتە هەڵەوە. بارگرژی نێوان ئەم دوانە بۆ ماوەی چەند ڕۆژێك بەردەوام بو تا ئەوکاتەی بەهائوڵلا ناوبژیکردنو بە تەواوی نێوانیانی ڕێکخست، ئەو برینەش تیمارلو کە زادەی ئەم تێهەڵچونو ناکۆکییە توندەبو، بەم شێوە هەردوکیان کۆك بونەوە لەسەر ئەوەی ڕێگای خزمەتکردنێکی بەرهەمهێن بکەن بە ئامانج. مەبەست لەم کۆبونەوە هاتەدی، چونکە بانگەوازکردنی ڕژێمی نوێ وەك ئەوە وابو فو بە شەیپوردا بکرێت، بۆیە گشت ئەو نەریتە کۆنانەی کە کۆدەنگی لەسەرەو ویژدانی هەمو خەڵکی بەستوەتەوە هەڵوەشایەوە، وە بەو پەڕی دلێری و چاونەترسییەوە سڕانەوە. ڕێگا خۆشکرا بۆ ڕاگەیاندنی ئەو ڕێساو یاسا نوێیانەی کە ئەم دۆخە نوێیە هێناونیەتە کایەوە. ئەو خەڵکە زۆرەش کە لە بەدەشت کۆببونەوە خۆیان ئامادەکرد بۆ سەفەرکردن بەرو مازندەران. قدوس پێکەوە لەگەڵ پاکیزەدا لە کاروانێکدا بەڕێکەوتن کە بەهائوڵلا بۆی ئامادەکردبون. لە ڕێگەدا پاکیزە هۆنراوەیەکی ڕێکدەخستو داوای لە هاوڕێیان دەکرد کە لە میانەی

ڕۆشتنیاندا لە دواوەی کاروانەکە بیهۆننەوە، دۆڵو کێوەکان دەنگۆی ئەو سرودەیان دەدایەوە کە ئەو کۆدەنگە خوێنگەرمە لە میانەی گەشتەکەیاندا دەیانبیژا تاوەکو کۆنەکان بسڕنەوەو ڕۆژێکی نوێ بخەنەڕێ"[1].

(1) سەرچاوەی پێشوو، ل 236 – 237.

ماوەی پوچەڵکردنەوە

بانگهێشتی بابی لەدوای کۆنگرەی "بهدەشت" بە ماوەیەکدا تێپەڕی کە ناونرا "ماوەی پوچەڵکردنەوە"، ئەو ماوەیە بو کە باب شەریعەتی کۆنی پوچەڵکردەوە لە کاتێکدا کە هێشتا شەریعەتی نوێی نەهێنابو. وادیارە کە هەندێ لە بابییەکان ئەو ماوەیان قۆزتەوەو بەشێوەیەکی ناباش شوێن ئارەزوەکانیان کەوتن. کتێبی "مطالع الأنوار" سەبارەت بەم بابەتە دەڵێت: "... لە کاتی سەفەرکردنیان بۆ مازندەران هەندێ لە شوێنکەوتوان دەیانویست بە خراپی ئەو ئازادیە بەکاربێنن کە لە ئەنجامی پوچەڵکردنەوەی شەریعەتی کۆن دروستبوە، پێیانوابو کە ئیتر پاکیزە پەچەی لابردوە ئەمە ئاماژەیەکە بۆ بەزاندنی سنورەکانی ڕەوشت‌و نیشانەیەکە بۆ تێرکردنی ئارەزوەکان. سنوربەزاندنی ئەو چەند کەسەش بوە هۆی توڕەبونی "مەولا"و جیابونەوەو پەرتەوازەبونیان. چونکە لە گوندی "نیالا" تاقیکردنەوەیەکی توند کران‌و توشی زیانێکی گەورەبون لەلایەن

دوژمنانیانەوە، ئەم پەرتەوازەبونە لە ئەنجامی زیادەڕەوی ئەو چەند کەسە نابەرپرسە بو"[2].

نوسەری کتێبی "مفتاح باب الابواب" بۆمان دەگێڕێتەوە کە چی لە گوندی "نیالا" ڕویدا، دەڵێت: "قورەتلعەین کاتێك کە لەگەڵ هاوڕێکانیدا گەشتە ئەو گوندە لەگەڵ قدوسدا بە مەبەستی حەوانەوە لە ماندویەتی گەشتەکەیان چونە حەمامەوە". خەڵکی گوندەکەش پێیانزانین کە لە چ دۆخێکدان، بۆیە یەك یەكو پۆل پۆل ڕیزیان بەستو هێرشیانکردە سەریان، پەرتەوازەیانکردنو چەند کەسێکیان لێ کوشتنو هەندێکی تریشیان لێ بریندار کردن، پارەکانیان بردنو کەوتاڵەکانیان دزین، پاشان بە ڕوتیو پێخاوسی بەرەڵلایانکردن..."[1].

ئەم چیرۆکە کە لە کتێبی "مفتاح باب الابواب"ـدا هاتوە بابیو بەهائیەکان بە تەواوی نکوڵی لێدەکەنو بە یەکێك لە درۆکانی نەیارەکانیان دایدەنێن. بەڕێز کامل عەباس ـیش کە سکرتێری پێشوی ئەنجومەنی بەهائیەکانە لە بەغدا لەم بارەوە کۆمێنتی داو وتی: قورەتلعەین جێی متمانەی زانایان بو وە گەواهیان بە پاکیزەیی ئەو ئەدا لە تەواوی قۆناغەکانی ژیانی دا، ئەوەشی کە لە کتێبی "مفتاح باب الابواب"ـدا هاتوە درۆو هەڵبەستنە[2].

(2) محەمەد مەهدی خان، سەرچاوەی پێشو، ل 182.

(1) عبدالرزاق الحسني: "البابيون والبهائيون في حاضرهم وماضيهم"، صيدا- لبنان، 1957، ص 72.

(2) عبدالرزاق الحسني: "البابيون والبهائيون في حاضرهم وماضيهم"، صيدا- لبنان، 1957، ص 72.

نوسەری ئەم ڕستانە قسەی لەگەڵ بەڕێز کامل عەباسدا کردو لە بارەی "ماوەی پوچەڵکردنەوە"ـوە پرسی کە ئایا چ شتێکی تیا پوچەڵکراوەتەوە یان ئایا ڕێساکانی هاوسەرگیریو لێکجابونەوەی گرتوەتەوە، لە وەڵامدا وتی: ئەو ماوەیە تەنها پوچەڵکردنەوەی ئەرکەکانی خواپەرستی گرتەوە وەك نوێژو ڕۆژو ئەو شتانە، بەڵام فێرکارییە ڕەوشتییەکان لەو ماوەیەدا هیچ گۆڕانکاری بەسەردا نەهێنرا چونکە هەمو ئاینەکان لە ڕەوشتدا وەك یەك وایە بۆیە هیچ جیاوازییەك لە نێوان کۆنو نوێدا نییە.

ڕۆژهەڵاتناس "براون" باس لەوە دەکات کە لە ساڵی 1888ز لە میانەی گەشتێکیدا بۆ ئێران پیاوێکی ئازادیخوازی بینیوە کە سەر بە ڕێبازی بابی بوە، لە میانەی قسەکانیاندا کەوتونەتە سەر باسی قورەتلعەینو ئەو تاوانانەی کە نەیارانی دەیخەنە پاڵی کە گوایە پەیوەندییەکی ناشیاوی هەبوە لەگەڵ قدوسدا، پیاوەکە بەرگری لێدەکاتو دەڵێت: ئەوان قورەتلعەین بە ناپاکی تاوانبار دەکەن ئەمەش درۆیە چونکە ئەو کرۆکی پاکیزەیی یە، بەڵام ئەو تاوانەی کە دەیخەنە پاڵی ڕەنگە لە ماوەی پوچەڵکردنەوەدا ڕویدابێتو وەك هاوسەرێك تێکەڵی قدوسی کردبێت، بەڵام لەدوای هاتنی شەریعەتی نوێ خۆیو سەرجەم شوێنکەوتوان بە تەواوی پێیەوە پابەندبون[3].

---

[3] E. G. Brown (A Year Among the Persia) Cambridge 1927 p.571-572.

چارەنوسی قورەتلعەین

لە 9ـی تەموزی سالی 1850زاینی باب لە تەبریز لەسێدارە درا بە پشت بەستن بە چەند فەتوایەك كە لەلایەن زانایانی ئەو شارەوە دەرچوە. كوشتنی باب شوێنكەوتوانی توڕەكرد هەر بۆیە سوربون لەسەر ئەوەی تۆڵەی بسەننەوەو شا ناصر الدین تیرۆركەن. لە 15ـی ئابی 1852ـداو لە كاتێكدا كە شا لە دەرەوەی كۆشكەكەی لەسەر شاخی شەمران لە سەوەزەلاندابو دوو پیاو بەرەو ڕوی ڕۆشتن كە یەكیان كاغەزێكی سكاڵای پێبو هەردوكیان هاواریان دەكرد "داماو داماو، یارمەتی یارمەتی"، كاتێك كە شا دەستی برد سكاڵاكە وەربگرێت ئەویتریان بەخێرا فیشەكێكی نا بە ڕانییەوە كە توشی پێكانێكی سوكی كرد، پاسەوانەكانی بەپەلە نیشتنە سەریان یەكیان لێ كوشتو ئەوی تریشیان بە بریندار گرت. ئەم هەوڵی تیرۆركردنە سەرەتایەك بو بۆ دەستپێكردنی هەڵمەتێكی بەرفراوان كە سەرتاپای ئێرانی گرتەوە بۆ گەڕان بەشوێن بابییەكانداو پاشان كوشتنیان، زۆرێك بێتاوان بونە قوربانی بەهۆی تاوانباركردنیان لەلایەن نەیارانیانەوە بەوەی كە ئەوان بابین.

ئەو دەمە تاران ئەشکەنجەو توندوتیژییەکی بێ شوماری بەخۆوە بینی کە پێکەوە حکومەتو خەڵکی تێیدا بەشداربون. دەوترێ ئەو بابیانەی کە لە تاران دەستگیرکران بەسەر سەرجەم چینو توێژەکاندا دابەشکراون، هەر چینەو بەشی خۆیی لە بابیەکان بردوەو پاشان بەنێو کوچەو کۆڵانەکاندا هێنیان پێداونو سوکایەتیان پێکردونو ئەشکەنجەیانداونو پاشان کوشتونیان[1]. "سایکس" دەیگێڕێتەوە کە هەندێ لە بابیەکان بە تەور سەربڕاون، کاتێکیش کە پزیشکە فەرەنسیەکەی شا بەشەکەی خۆی لە بابی پێدەدرێت ڕازی نابێت قوربانیەکانی بە تەور پارچە پارچەبکاتو بیانویان بۆ دەهێنێتەوەو دەڵێت: من بەهۆی پیشەکەمەوە بەشی خۆم خەڵکم پارچە پارچەکردوەو نامەوێت قوربانی نوێ بۆ لیستەکەم زیادبکەم[2].

قورەتلعەین یەکێ بو لەو کەسانەی دەستگیرکران وەلێ ئەو لەلای مەحمود خان کلانتەری پارێزگاری شاری تاران گلدرایەوە. ئەوەی کە جێی سەرنجە ئەوەیە کە قورەتلعەین چاوی لەو دۆخە تیرۆکاریەی چواردەوری نەبو بەڵکو بەدرێژایی ئەو ماوەی کە لەماڵی پارێزگار دەستگیرکرابو بەردەوامبو لە مژدەدان بە بانگهێشتی بابی. ئەو بۆنەو کۆڕە ژنانەی دەقۆزتەوە کە لەو ماڵە سازدەکراو تێیدا وتارە سەرنجڕاکێشەکانی خۆیی دەبێژا. وادیارە بونی قورەتلعەین لەو ماڵە وەهای کرد لە ژنان بڕژێنە سەری تاکو ئەو ئافرەتە

(1) عبدالرزاق الحسني، سەرچاوەی پێشو، ل 33.

(2) Sir Percy Sykes (A History of Persia) London 1958 vo1.2, p344.

بەناوبانگە ببینێ کە ناوی کەوتبوە سەر هەمو زبانێك. قورەتلعەینیش دڵی ئەو ژنانەی دەورووژاندو ئەو پێگە پچوکەی نیشان ئەدان کە پیاوە ئاینییە کۆنەکان بۆ ئافرەتیان داناوەو ئەوەی بۆ باس دەکردن کە چۆن ئەم ئاینە نوێیە پێگەی ئافرەتی بەرزکردوەتەوەو ئازادی خۆیی پێ بەخشیوە.

"صدر الاعظم" دوو زانای پیاوی نارد بۆلای قورەتلعەین، کە ئەوانیش مەلا محەمەد ئەندرمانیو مەلا عەلی کینی بون، تاکو تاقی بکەنەوەو ڕاپۆرتێك لەبارەی بیروباوەڕی ئاینی یەوە بنوسن هەتاکو لێپرسینەوەی شیاوی بەرامبەر بکەن. ئەم دوو پیاوە بە مەبەستی تاقیکردنەوەی حەوت دانیشتنیان لەگەڵدا بەست، ئەویش لە هەمو دانیشتنێکدا بە خوێنگەرمییەوە مشتومڕی لەگەڵ دەکردنو بۆی دەسەلماندن کە چۆن باب ئیمامی چاوەڕوانکراوە، ئەمان بەو جۆرە وەڵامیان ئەدایەوە کە ئیمامی چاوەڕوانکراو بەپێی سەرچاوە ئاینییەکان لە هەردوو شاری "جابلقا"و "جابرسا"سوە سەرهەڵئەدات، ئەویش وەڵامی ئەداتەوەو دەیوت ئەوە شتێکی بێجێیەو نوسەرە درۆزنەکان هەڵیانبەستوەو ئەو دوو شارە بەهیچ شێوەیەك بونیان نییەو هیچ نین جگە لە ئەفسانەیەك کە شیاوی شێتەکانە، پاشان بەکاریگەرییەوە وتی: "ئەو بەڵگانەی کە ئێوە ڕەواجی بۆ دەکەن وەك قسەی منداڵێکی دەبەنگی نەفام وایە، تا کەی بەشوێن ئەم درۆو ئەفسانە شێتانەیەدا دەڕۆن، تا کەی سەرتان بەرز ناکەنەوە تاکو خۆری ڕاستی ببینن". مەلا عەلی بەم قسانە توڕەبو هەستایە سەرپێو بە هاوڕێکەیی وت: "چ سودێك هەیە لە قسەو مشتومڕ

لەگەڵ کچە گومڕایەکدا!". پاشان چونەدەرو ڕاپۆرتێکیان نوسی تێیدا ئاماژەیان بەوەدا کە قورەتلعەین وەرگەڕاوەو گومڕابوەو ڕازی نەبوە تۆبەبکات بۆیە بە پشت بەستن بە ڕێساکانی قورئان شایەنی کوشتنە[1].

قسەکان لەبارەی چۆنیەتی کوشتنی قورەتلعەینەوە جیاوازن، هەندێکیان دەڵێن: خراوەتە نێو لولەی تۆپێکەوەو گوللە تۆپێکی پێوە نراوەو پارچە پارچەی کردوە[2]، هەندێکیشیان دەڵێن: قژی بە کلکی هێسترێکەوە بەستراوەو بەو شێوە هەتا دادگا ڕایکێشاوە لەوێش بڕیار دەرچوە بە زیندوی بیسوتێنن بەڵام حکومەت فەرمانی داوە سوتانەکەی دواخرێت بۆ دوای مردن، بۆیە خنکاندویانە پاشان تەرمەکەی خراوەتە نێو ئاگرەوە[3]. ڕۆژهەڵاتناس "براون"یش لە زبانی کەسێکەوە دەیگێڕێتەوە کە گوێی لە مەحمود خان کلانتەر بوەو دەڵێت: شا قورەتلعەینی بانگکردوە بۆ کۆشکەکەی خۆی لە نیگارستان‌و داوای لێکردوە خۆی لە باب بشواتەوە بەڵام کاتێك کە قورەتلعەین ڕازی نەبوە شا فەرمانی داوە بخرێتە ئەو بیرەوە کە لە باخچەی کۆشکەکەیدایە، پاشان چوار بەردی گەورەیان بەسەردا فڕەداوەو بە خۆڵ سەریان ناوەتەوە[4]. بەڵام خاوەنی کتێبی "مطالع الأنوار" دەڵێت قورەتلعەینیان لە ماڵی پارێزگارەوە بردوە بۆ باخچەی ئیلخانە، ئەم باخچەیەش پێشتر بونی هەبوەو ئەوکات بەرامبەر

---

(1) محەمەد زەرندی، سەرچاوەی پێشو، لا 497 – 498.

(2) محمد باقر جلالي: "الحقائق الدينية في الرد على العقيدة البهائية" النجف، بێ بەروار، لا 24.

(3) محەمەد مەهدی خان، سەرچاوەی پێشو، لا 183.

(4) E. G. Browne (op cit) p. 541-542.

باڵوێزخانەی بەریتانیا بوە، لەوێش بە دەستەسڕێکی ئاوریشم خنکێنراوە کە قورەتلعەین بەدەستی خۆی داویەتی بە جەللادەکەی، پاشان خراوەتە نێو بیرێکەوە کە لەو نزیکانەدا هەلکەنراوە، دواتر سەری بە خۆڵ نراوەتەوە[5].

[5] محەمەد زرندی، سەرچاوەی پێشو، 500 – 501.

هەڵسەنگاندن

کاتێك کە سەرگوزەشتەی قورەتلعەین لە سەرەتای ژیانییەوە تا ساتەوەختی کوشتنی دەخوێنینەوە هەست دەکەین کە ئەو ئافرەتێکە وەك ئافرەتانی تر نییە، چونکە ئەو سەرباری ئەوەی کە لەڕادە بەدەر جوان بوە لە هەمان کاتدا ئافرەتێکی یەجگار زیرەك بوەو خاوەنی کەسایەتییەکی بەهێزو زبانێکی پەراو بوە، ئەو چوار خەسڵەتەش کەمجار لە یەك مرۆڤدا کۆبێتەوە، ئەو کە ئەو خەسڵەتانەی تیا کۆبۆتەوە توانیویەتی کاربکاتە خەلکی‌و بوەتە یەکێ لەو کەسانەی کە ڕێڕەوی مێژو دەگۆڕن.

"کۆنت دی گۆبینۆ" لە کتێبەکەیدا بە ناوی "ئاین‌و فەلسەفەکان لە ئاسیای ناوەڕاست"ـدا وەسفی دەکات، ئەو لە دوای کوشتنی قورەتلعەین بە ماوەیەکی کەم سەردانی ئێران دەکات، دەڵێت: "... زۆربەی ئەو کەسانەی کە لە قۆناغە جیاوازەکانی ژیانیدا بینویانە یان گوێیان لێی بوە هەمیشە ئەوەم بۆ باس دەکەن کە ئەو سەرەڕای ئەو ناوبانگەی کە هەیبوە

لە زانستناسیدا وتاریبێژێکی لێهاتویوەو گوێگرانی لەناخی دڵیانەوە هەستیان بە خرۆشان کردوەو بەسەرسامییەوە فرمێسکیان ڕشتوە"[1].

هەروەها خاوەنی کتێبی "مفتاح باب الابواب" پیاهەڵدانی بۆدەکات‌و دەڵێت: "ئەم ئافرەتە نمونەی جوانی‌و کەماڵ بو، کەسێکی دانسقەو میانڕەو بو، زمان پاراو و ڕەوانبێژ بو، وتە خۆش‌و قسە شیرین بو، چاونەترس‌و دلاوەر بو، هەڵبەستە فارسی‌و عەرەبیەکانی هەمو ئەدیبێك شەیدای خۆی دەکات، هەمو دانایەکی دڵبەند دەکرد، بەڵام بەدبەختی‌و بێشەنسی لەناوی برد[2].

ئەوەی کە تێبینی دەکرێت ئەوەیە کە ئەو زۆر ئارەزوی نوێکردنەوەی هەبوە لە بیروباوەڕدا، چونکە ئەو کاتێك دەچێتە سەر ڕێبازی شێخیەکان ئەوکات ڕێبازێکی نوێ دەبێت لەنێو شیعەدا، هەر ئەوەندەش کە گوێبیستی سەرهەڵدانی باب دەبێت دەستبەجێ بانگەشتەکەی لەئامێز دەگرێت.

دەبینین هەر ئەوەندەش کە دەچێتە سەر ڕێبازی بابی داوای نوێکردنەوەی شەریعەت دەکات، جارێك لە کەربەلاو جارێکی تر لە کاظمیەو جارێکی تریش لە بەغدەشت، تا دواجار سەرکەوتنی بەدەست هێنا. ڕاستە گەر بڵێین ئەگەر قورەتلعەین نەبوایە ئەوا مێژوی بانگەشتی بابی بەو شێوە بەڕێوە نەدەچو.

---

[1] سەرچاوەی پێشو، ل 505.

[2] محمد مهدی خان، سەرچاوەی پێشو، ل 183 – 184.

هەندێ لە نەیاران هەولیاندا هۆکاری ئەو نارەزوەی کە هەیبو بۆ نوێکردنەوەی شەریعەت بگێڕنەوە بۆ هاوسەرگیریە شکستەکەی نێوان خۆی‌و ئامۆزاکەی، چونکە بە بۆچونی ئەوان قورەتلعەین زۆر ڕقی لە مێردەکەی بوە بەو هۆیەش کەوا شەریعەتی ئیسلام مافی جیابونەوە بە ئافرەت نادات ئەوا ئەویش بەجۆرێکی خۆنەویست هەمیشە بەرەو ئەو ڕێبازانە ڕۆشتوە کە چانسی ئەوەی پێ ئەدەن شەریعەت پوچەل بکاتەوە تاکو بەهەر جۆرێك بێت ڕزگاری بێت لە مێردە ڕقاویەکەی.

بەهەرحال من پێموایە قورەتلعەین ئافرەتێکی بلیمەتەو لە سەردەمی شیاوی خۆیدا نەهاتوە، یان لانی کەم سەد سال پێشی سەردەمی خۆی کەوتوە، چونکە ئەو گەر لە سەردەمی ئێستاماندا سەری هەلبدایە، لە کۆمەلگایەکی پێشکەوتوی شارستانیدا، ئەوا پێگەیەکی تری دەبو، ڕەنگە مەزنترین ئافرەتی سەدەی بیستەم بوایە!

هكذا قتلوا قرة العين

د. علي الوردي

بەهەرحاڵ من پێموایە قورەتلعەین ئافرەتێکی بلیمەتەو لە سەردەمی شیاوی خۆیدا نەهاتوە، یان لانی کەم سەد ساڵ پێشی سەردەمی خۆی کەوتوە. چونکە ئەوگەر لە سەردەمی ئێستاماندا سەری هەڵبدایە، لە کۆمەڵگایەکی پێشکەوتوی شارستانیدا، ئەوا پێگەیەکی تری دەبوو، رەنگە مەزنترین ئافرەتی سەدەی بیستەم بوایە!

لەبڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما

نرخ (2000) دینار

2011